

LITURGIA KOŚCIOŁA PO SOBORZE WATYKAŃSKIM II

LITURGIA W TAJEMNICY KOŚCIOŁA — Dzieło Chrystusa i Jego Kościoła — Sakramenty — Sakramentalia — uświęcenie codzienności — Czasy i miejsca święte

POLSKIE DROGI ODNOWY LITURGICZNEJ — Blaski i cienie polskiego «aggiornamento» — Sprawowanie sakramentów — Przeżywanie roku liturgicznego, sztuka kościelna

LITURGIA — ZAPROSZENIE DO ODPOWIEDZIALNOŚCI WSKAZANIA I ZALECENIA SYNODALNE — W trosce o formację liturgiczną — W trosce o Eucharystię — W trosce o liturgię pozostałych sakramentów — W trosce o uświęcenia czasu i miejsca święte

1. Liturgia uobecnia tajemnicę zbawczego spotkania Boga z człowiekiem. Dlatego Kościół na przestrzeni dziejów przykładał wielką wagę do wyrażania w świętych znakach niezmiennej prawdy Misterium Paschalnego, przez które Chrystus wypełnił dzieło naszego zbawienia.

Reforma liturgiczna stanowi jedno z największych dokonań Soboru Watykańskiego II. Jej podstawą stało się głębsze wniknięcie w sens historii zbawienia, Misterium Paschalnego Chrystusa i rzeczywistości kapłaństwa wspólnego. Odnowa obrzędów Mszy świętej, rozbudowanie i pogłębienie charakteru wspólnotowego liturgii i wprowadzenie do niej języka ojczystego były konsekwencją tego soborowego zamysłu nad „wielką tajemnicą wiary”, a także refleksji nad bogactwem tradycji i głębszego odczytania „znaków czasu”.

W Polsce, dzięki mądrości pasterzy Kościoła, którym przewodził Prymas Tysiąclecia Kardynał Stefan Wyszyński, reforma liturgii została przeprowadzona rozważnie, w duchu otwarcia na najistotniejsze idee odnowy soborowej, a jednocześnie z poszanowaniem tradycji kościelnej i narodowej. Reformie towarzyszyły jednak zmagania o możliwość wznoszenia nowych kościołów i kaplic oraz heroiczny trud ich budowy. To wielkie dzieło Kościoła, borykającego się z komunistycznymi zakazami i ograniczeniami: niezwykła ofiarność chrześcijan, ich przysłówiowy „wdowi grosz” na budowę i utrzymanie świątyń; odwaga pasterzy nie wahających się stawiać czoła aparatowi bezpieczeństwa, aby móc godnie wraz z powierzoną sobie częścią Ludu Bożego sławić i adorować prawdziwego Pana i Zbawcę — pozostanie na zawsze jednym z najpiękniejszych rozdziałów historii Kościoła w Polsce. Synod Plenarny, który na przełomie tysiącleci podejmuje refleksję nad stanem reformy liturgicznej i miejscem liturgii w życiu katolików polskich, z czcią przypomina ten szczytny rozdział i wyraża zań przeogromną wdzięczność Bogu i ludziom.

2. Kościół nigdy nie przestanie wychwalać Boga za to, że tak „przedziwnie stworzył człowieka i jeszcze przedziwniej go odkupił”¹. Dlatego ciągle na nowo wprowadza

Posoborowa
reforma liturgii

Źródła

dza on w tajemnicy i ducha liturgii oraz uczy języka i form Bożego kultu, adoracji Przenajświętszej Trójcy oraz czci Maryi i świętych Pańskich. W naszych czasach uczynił to głównie w „Konstytucji o liturgii świętej” Vaticanum II. Także w nowym Kodeksie Prawa Kanonicznego całą księgę czwartą² poświęcono sakramentom i innym aktom kultu Bożego. Poczesne miejsce zajmuje liturgia w Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich³. O jej wielkim znaczeniu dla wiary i życia chrześcijańskiego świadczy druga część Katechizmu Kościoła Katolickiego „Celebracja Misterium Chrześcijańskiego”⁴.

Istotne znaczenie dla poznania założeń i kierunków reformy liturgicznej mają dokumenty Stolicy Apostolskiej, m.in.: encyklika „Mysterium fidei” Pawła VI z 1965 roku, instrukcja „Eucharisticum mysterium” Świętej Kongregacji Obrzędów z 1967 roku, Mszał Rzymski z 1970 roku, instrukcje: „Inter oecumenici” z 1964 roku, „Tres abhinc annos” z 1964 roku, „Liturgicae instaurationes” z 1970 roku, oraz listy apostołskie Jana Pawła II, zwłaszcza „Dominicae cena” z 1980 roku, „Vicesimus quintus annus” z 1988 roku i „Dies Domini” z 1998 roku.

Dzięki ofiarnej pracy Komisji Episkopatu Polski do spraw Liturgii i Duszpasterstwa Liturgicznego zostały opublikowane niemal wszystkie zreformowane księgi liturgiczne. Episkopat Polski uregulował kwestie związane ze sprawowaniem kultu Bożego w szeregu instrukcji dotyczących m.in. odnowionej praktyki sprawowania poszczególnych sakramentów, wprowadzenia Liturgii Godzin w języku polskim (1982), obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych (1989) i wykonywania posługi nadzwyczajnego szafarza Komunii świętej (1991).

W dwudziestopięciolecie ogłoszenia soborowej „Konstytucji o liturgii świętej” Jan Paweł II stwierdził: „Jeśli dziś można uznać, że reforma liturgii, taka, jakiej chciał Sobór Watykański II, została już zrealizowana, to zadaniem do wykonania pozostaje wciąż jeszcze duszpasterstwo liturgiczne, które pozwoli z bogactwa liturgii obficie czerpać moc spływającą z Chrystusa na wszystkie członki Jego ciała, którym jest Kościół”⁵. Synod Plenarny, po przypomnieniu w pierwszej części niniejszego dokumentu istoty liturgii chrześcijańskiej, w kolejnych częściach dokonuje bilansu osiągnięć i braków jej odnowy oraz podaje zasady i kierunki duszpasterstwa liturgicznego, które także w Polsce pozostaje „zadaniem do wykonania”.

LITURGIA W TAJEMNICY KOŚCIOŁA

Dzieło Chrystusa i Jego Kościoła

Misterium Paschalne — Godzina Jezusa

3. Od liturgicznego poematu Księgi Rodzaju o stworzeniu aż po pieśń Miasta Świętego, przystrojonego „jak oblubienica zdobna w klejnoty dla swego męża” (*Ap* 21, 2), natchnieni autorzy głoszą zamysł zbawienia jako wielkie błogosławieństwo Boże. Jego spełnieniem stała się Godzina Jezusa (*J* 12, 23; 13, 1) — Godzina śmierci, zmartwychwstania i zajęcia miejsca po prawicy Ojca raz na zawsze (*Rz* 6, 10; *Hbr* 7, 27; 9, 12). Jest to jedyne wydarzenie w dziejach, które nie przemija. Miało ono swoje miejsce w historii, „ale jest wyjątkowe, ponieważ wszystkie inne wydarzenia historyczne występują tylko raz i przemijają, znikają w przeszłości. Misterium Paschalne Chrystusa — przeciwnie — nie może pozostawać jedynie w prze-

szłości, ponieważ przez swoją Śmierć zniweczył On śmierć, a ponadto to, kim Chrystus jest, co uczynił i co wycierpiał za wszystkich ludzi, uczestniczy w wieczności Bożej, przekracza wszelkie czasy i jest w nich stale obecny. Wydarzenie Krzyża i Zmartwychwstania trwa i pociąga wszystko ku Życiu”⁶.

4. Liturgia jest wykonywaniem w obecnym okresie dziejów zbawienia kapłańskiej funkcji Jezusa Chrystusa, jedynego Pośrednika między Bogiem i ludźmi. Uobecnia ona w znakach posługę Chrystusa i pozwala wspólnocie uczniów doświadczać trwania pośród nich Zmartwychwstałego. Nasz Odkupiciel i Arcykapłan, prawdziwie i rzeczywiście obecny mocą Ducha Świętego pod postaciami chleba i wina w Eucharystii, w słowach Pisma świętego czytanych i wyjaśnianych w Kościele, w sakramentach, w zgromadzeniu zebrany w Jego imię, w osobie celebransa, przewodniczącego świętym obrzędem, kontynuuje w swoim Kościele, z Kościołem i przez Kościół dzieło odkupienia i oddaje się Ojcu⁷.

5. Kościół uobecnia w liturgii przede wszystkim Misterium Paschalne, przez które Chrystus wypełnił dzieło naszego zbawienia⁸. Misterium to „jest celebrowane, a nie powtarzane. Powtarzane są poszczególne celebracje; w każdej z nich następuje wylanie Ducha Świętego, który aktualizuje jedyne Misterium”⁹.

6. Podobnie jak Chrystus namaszczone Duchem Świętym (por. *Dz* 4, 25–27; 10, 38) łączy w sobie posłannictwo proroka, kapłana oraz króla, tak Kościół, uczestnicząc w Jego namaszczeniu przez chrzest i bierzmowanie, wypełnia w świecie funkcję prorocką, kapłańską i królewską. Posłannictwo prorockie trwa w świadectwie, głoszeniu słowa Bożego, katechizacji i działalności misyjnej (*martyria*). Funkcję kapłańską Kościół urzeczywistnia przez sprawowanie Eucharystii i innych sakramentów, a także sakramentaliów i Liturgii Godzin oraz świętując misterium zbawienia w roku kościelnym (*leiturgia*). Funkcję królewską wypełniamy przez różne dzieła chrześcijańskiego apostołstwa i miłosierdzia (*diakonia*). Liturgia nie wyczerpuje więc całej działalności Kościoła¹⁰, jest jednak „szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i jednocześnie źródłem, z którego wypływa cała jego moc”¹¹.

7. Wszystkie czynności liturgiczne są czynnościami Chrystusa i Jego mistycznego Ciała — Kościoła. Dlatego zgromadzenie, które celebruje, jest wspólnotą ochrzczonych, poświęconych przez odrodzenie i namaszczenie Duchem Świętym jako święte kapłaństwo, aby składać ofiary duchowe¹². Urzeczywistnia ono kapłaństwo wspólne, zwane też chrzcielnym¹³.

8. W Kościele od początku istnieją słudzy powołani przez Boga do specjalnej służby na rzecz wspólnoty, gdyż nie wszystkie „członki spełniają tę samą czynność” (*Rz* 12, 4)¹⁴. Według nieprzerwanej nauki Kościoła zbawcze posłanie powierzone przez Ojca Jego Synowi zostało powierzone Apostołom, a przez nich ich następcom. Otrzymują oni Ducha Jezusa, aby działać w Jego imieniu i w Jego osobie. W ten sposób wyświęcony szafarz stanowi niejako więź sakramentalną, która łączy czynność liturgiczną z tym, co powiedzieli i uczynili Apostołowie, a przez nich z tym, co powiedział i uczynił Chrystus — źródło i fundament sakramentów¹⁵. Zasada ta otrzymała w Tradycji Kościoła nazwę sukcesji apostołskiej. To dlatego w wierze katolickiej sukcesja apostołska tworzy strukturę całego życia liturgicznego Kościoła. Ma ona charakter sakramentalny, przekazywany przez sakrament święceń. Powołani i wyświęceni biskupi oraz prezbiterzy i diakoni, ich współpracownicy, są jakby „ikonami” Chrystusa Kapłana. Ponieważ w Eucharystii ukazują się w pełni sakra-

Istota liturgii

Uobecnienie
Misterium
Paschalnego*Martyria,*
leiturgia,
*diakonia*Kapłaństwo
wspólneKapłaństwo
służebne

ment Kościoła, dlatego istota posługi biskupa i prezbiterów ujawnia się w przewodniczeniu Eucharystii¹⁶.

Skuteczność sakramentów

9. „W chwili, gdy sakrament jest celebrowany zgodnie z intencją Kościoła, moc Chrystusa i Jego Ducha działa w nim i przez niego, niezależnie od osobistej świętości szafarza”¹⁷. Jednakże świętość szafarza i postawa przyjmujących nie pozostają bez wpływu na owocność sprawowanych sakramentów.

Posługi liturgiczne

10. W Kościele, na mocy kapłaństwa wspólnego, istnieją liczne posługi, które nie wymagają święceń. W „Konstytucji o liturgii świętej” podkreśla się, że ministranci, lektorzy, komentatorzy, członkowie chóru i wszyscy nadzwyczajni szafarze spełniają również prawdziwą funkcję liturgiczną¹⁸.

W sprawowaniu liturgii każdy, czy to duchowny, czy świecki, powinien czynić tylko to i wszystko to, co należy do niego z natury rzeczy i na mocy przepisów liturgicznych¹⁹.

Sakramenty

Sakramenty Kościoła

11. Życie liturgiczne Kościoła koncentruje się wokół Ofiary eucharystycznej i sakramentów. „Kościół za pośrednictwem Ducha, który prowadzi go do całej prawdy, stopniowo rozpoznawał ten skarb otrzymany od Chrystusa i dokładnie określił sposób «udzielania» go, podobnie jak czynił to w odniesieniu do kanonu Pisma świętego i nauki wiary jako wierny «szafarz» misteriiw Bożych. W ten sposób Kościół uznał w ciągu wieków, że wśród jego obrzędów liturgicznych jest siedem, które są we właściwym sensie sakramentami ustanowionymi przez Chrystusa”²⁰.

Sakramenty na drogach życia

12. Sakramenty obejmują wszystkie etapy i wszystkie ważne momenty życia chrześcijanina: sprawiają narodzenie i rozwój chrześcijańskiego życia wiary, uzdrowienie i dar posłania. Jest w tym pewne podobieństwo, jakie istnieje między etapami życia naturalnego a etapami życia duchowego²¹. Dzielimy je na sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego (chrzest, bierzmowanie, Eucharystia), sakramenty uzdrowienia (pokuta, namaszczenie chorych) i sakramenty służące jedności i posłaniu (kapłaństwo, małżeństwo). Eucharystia zajmuje w tej strukturze główne i wyjątkowe miejsce jako „sakrament sakramentów”²².

Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego

13. Darowane przez Chrystusa uczestnictwo w Boskiej naturze objawia analogię do powstania, rozwoju i wzrostu życia naturalnego. Chrześcijanie odrodzeni przez chrzest zostają umocnieni przez sakrament bierzmowania, a w Eucharystii otrzymują pokarm życia wiecznego²³. Innymi słowy, chrzest jest odrodzeniem do nowego życia w Chrystusie; bierzmowanie namaszczeniem i umocnieniem Duchem Świętym; Eucharystia pokarmem i znakiem jedności z Bogiem i całym Kościołem. Dzięki tym trzem sakramentom chrześcijanin mocą Ducha Świętego staje się zdolny do składania całego swego życia w ofierze jako kultu Ojca w „duchu i w prawdzie” oraz do budowania Kościoła — Ciała Chrystusa²⁴.

Wtajemniczenie chrześcijańskie ma wymiar misyjny. Jego obrzędy wyrażają prawdę, że kandydaci ewangelizowani w okresie katechumenatu mają apostołować i dawać świadectwo wierze.

Chrzest

14. Chrzest jest fundamentem całego życia chrześcijańskiego, sakramentem wszczęcia w Chrystusa, wyzwolenia od grzechu, odrodzenia do synostwa Bożego,

włączenia do Kościoła i uczestnictwa w jego posłannictwie. Chrzest oznacza i urzeczywistnia „śmierć dla grzechu i wejście w życie Trójcy Świętej przez upodobnienie do Misterium Paschalnego Chrystusa”²⁵.

15. Nikt nie staje się chrześcijaninem wyłącznie na podstawie osobistego wysiłku, lecz dzięki łasce chrztu św. oraz pomocy i współdziałaniu całej wspólnoty kościelnej. Kościół nazywamy Matką, gdyż przez chrzest rodzi nas do nowego życia i pomaga nam wzrastać w wierze, nadziei i miłości²⁶. Dlatego dzieciom udziela się chrztu w wierze Kościoła wyznawanej publicznie przez rodziców, chrzestnych i lokalną wspólnotę parafialną. Osoby te reprezentują całą społeczność chrześcijańską — Kościół Matkę.

Kościół Matka

16. Rozwój łaski chrztu wymaga szczególnej pomocy rodziców i rodziców chrzestnych. Są oni zobowiązani do stworzenia nowoochrzczonego środowiska wiary i wzrostu na drodze życia chrześcijańskiego. Misja ich jest prawdziwą funkcją kościelną. Za zachowywanie i rozwój łaski chrztu ponosi częściowo odpowiedzialność także cała wspólnota eklezjalna²⁷.

Rola rodziców i chrzestnych

17. Kościół zachowując stałą praktykę dopuszczania dzieci do sakramentów wtaємniczenia, przywrócił w naszych czasach katechumenat w celu doprowadzenia dorosłych oraz dzieci w wieku katechizacyjnym do dojrzałej wiary i uczestnictwa w misterium paschalnym. Katechumenat ten dotyczy osób, które już usłyszały przepowiadanie tajemnicy Chrystusa i pod wpływem Ducha Świętego, otwierającego ich serca, świadomie i z pełnym przyzwoleniem woli szukają Boga żywego oraz podejmują wysiłek nawrócenia.

Katechumenat

18. Chrzest dzieci z natury swej wymaga katechumenatu pochrzcielnego, polegającego na stałym rozwoju łaski chrztu przez wychowanie chrześcijańskie w rodzinie, uczestnictwo w katechezie oraz osobisty wzrost duchowy i moralny, stosownie do naturalnego dorastania osoby ludzkiej²⁸.

Katechumenat pochrzcielny

19. Przyjęcie sakramentu bierzmowania jest konieczne jako dopełnienie łaski chrztu. Przez sakrament ten bowiem ochrzczeni jeszcze ściślej zostają złączeni z Kościołem, otrzymując szczególną moc Ducha Świętego i w ten sposób jeszcze mocniej zobowiązani są do dawania świadectwa Chrystusowi, ukazywania głębokiego sensu i piękna Ewangelii, uzasadnienia „nadziei, która w nas jest” (por. 1 P 3, 15), budowania Kościoła w wierze i miłości²⁹. Dlatego rodzice i duszpasterze winni troszczyć się o właściwe przygotowanie młodych chrześcijan do bierzmowania³⁰.

Bierzmowanie

20. Tradycja łacińska podaje wiek rozeznania jako odpowiedni czas do przyjęcia sakramentu bierzmowania³¹. Jeśli mówi się o bierzmowaniu jako o sakramencie dojrzałości chrześcijańskiej, to nie należy mylić dojrzałego wieku wiary z dojrzałym wiekiem rozwoju naturalnego. Biskupi w swoich diecezjach określają wiek odpowiedni do przyjęcia tego sakramentu. W niebezpieczeństwie śmierci jednak należy bierzmować także dzieci, nawet jeśli nie osiągnęły jeszcze wieku rozeznania³².

Sakrament dojrzałości chrześcijańskiej

21. Udzielanie bierzmowania przez biskupa wyraźnie oznacza, że jednym ze skutków tego sakramentu jest ściślejze zjednoczenie bierzmowanego z Kościołem, z jego apostołskimi początkami i jego posłaniem świadczenia o Chrystusie³³. Ze względu na takie znaczenie bierzmowania, biskup powinien udzielać go raczej osobiście, chociaż w wyjątkowej sytuacji nadzwyczajnym szafarzem bierzmowania jest również prezbiter, za pozwoleniem biskupa diecezjalnego.

Sakrament „biskupi”

- Eucharystia 22. Eucharystia — dziękczynienie składane Bogu za dzieło zbawcze Jezusa Chrystusa — ustanowiona przez Pana podczas Ostatniej Wieczerzy jest sakramentalnym uobecnieniem Jego męki, śmierci i uwielbienia; sakramentem Bożego miłosierdzia, znakiem jedności, węzłem miłości, ucztą paschalną, w której przyjmujemy Chrystusa i w której dusza napenia się łaską, otrzymując zadatek przyszłej chwały³⁴. „W Najświętszej bowiem Eucharystii zawiera się całe duchowe dobro Kościoła, a mianowicie sam Chrystus, nasza Pascha i chleb żywy, który przez Ciało swoje ożywione i ożywiający Duchem Świętym daje życie ludziom, zapraszając ich i doprowadzając w ten sposób do ofiarowania razem z Nim samych siebie, swojej pracy i wszystkich rzeczy stworzonych. [...] Inne zaś sakramenty, tak jak wszystkie kościelne posługi i dzieła apostołstwa, wiążą się ze świętą Eucharystią i do niej zmierzają”³⁵.
- Pokarm świętych 23. Nie tylko wierni żyjący na ziemi jednoczą się z ofiarą Chrystusa, lecz także ci, którzy są już w chwale nieba. Kościół składa Ofiarę Eucharystyczną w łączności z Najświętszą Dziewicą Maryją, którą wspomina wraz ze wszystkimi świętymi. W Eucharystii znajduje się on wraz z Maryją jakby u stóp krzyża, zjednoczony z ofiarą i wstawiennictwem Chrystusa³⁶.
- Msza święta 24. Podstawowym aktem kultu tajemnicy Eucharystii jest sprawowanie jej w Mszy świętej. Sprawowanie to obejmuje liturgię słowa i liturgię eucharystyczną, które łączą się ściśle ze sobą³⁷. Z ofiary i uczty eucharystycznej, jak ze źródła, wypływa udzielanie wiatyku i komunii świętej poza Mszą świętą oraz kult adoracji Chrystusa, który prawdziwie, rzeczywiście, substancjalnie i trwale jest obecny pod postaciami eucharystycznymi po zakończeniu ofiary.
- Odpowiedzialność biskupa diecezjalnego za składanie Eucharystii 25. W świetle najstarszej tradycji biskup jest zawsze odpowiedzialny za Eucharystię w Kościele partykularnym, powierzonym jego pieczy, także wówczas, gdy przewodniczy jej kapłan. W czasie Mszy świętej wymienia się jego imię, by zaznaczyć, że to on jest głową Kościoła partykularnego, pośród prezbiterium i w asyście diakonów. W ten sposób wspólnota wstawia się za wszystkich szafarzy, którzy dla niej i z nią składają Ofiarę eucharystyczną³⁸.
- Obowiązek uczestnictwa w Eucharystii niedzielnej 26. Kościół zobowiązuje wszystkich katolików do uczestniczenia w niedzielę i święta w Mszy świętej i do przyjmowania Komunii świętej przynajmniej raz w roku, w Okresie Wielkanocnym, po przygotowaniu się przez sakrament pojednania. Trzecie przykazanie kościelne „określa minimum w przyjmowaniu Ciała i Krwi Pańskiej w związku ze świętami Wielkanocnymi, źródłem i ośrodkiem liturgii chrześcijańskiej”³⁹. „Nakazowi uczestniczenia we Mszy świętej czyni zadość ten, kto bierze w niej udział, gdziekolwiek jest odprawiana w obrządku katolickim, bądź w sam dzień świąteczny, bądź też wieczorem dnia poprzedzającego”⁴⁰. W świetle przytoczonego przepisu Kodeksu Prawa Kanonicznego „czas na wypełnienie obowiązku niedzielnego rozpoczyna się już w sobotę wieczorem, kiedy odprawia się pierwsze nieszpory z niedzieli. Z liturgicznego punktu widzenia bowiem te właśnie nieszpory rozpoczynają dzień świąteczny. W konsekwencji Msza święta zwana czasem «przedświąteczną», która jednak w rzeczywistości ma charakter w pełni świąteczny, jest sprawowana według liturgii niedzielnej, co nakłada na celebransą obowiązek wygłoszenia homilii i odmówienia z wiernymi modlitwy powszechnej”⁴¹.
- Zasady dotyczące Komunii świętej 27. Zaleca się, aby wiernym udzielano Komunii świętej z Hostii konsekrowanych podczas tej Mszy świętej, w której uczestniczą, gdyż wtedy Komunia ukazuje się wyraźniej jako udział w aktualnie składanej ofierze⁴².

Komunia święta pełniej wyraża uczcę eucharystyczną, gdy jest przyjmowana pod obiema postaciami. W obrządkach wschodnich jest to zwyczajna forma przyjmowania Komunii⁴³.

28. Kościół, który jest święty dzięki działaniu obecnego w nim Chrystusa i Ducha Świętego, jest również Kościołem grzeszników i potrzebuje ciągłego oczyszczania i pokuty⁴⁴. Ustawiczne oczyszczanie Kościoła dokonuje się w wieloraki sposób: przez głoszenie słowa Bożego, sprawowanie chrztu „na odpuszczenie grzechów”, praktykę chrześcijańskiej ascezy, modlitwę, dobre uczynki, podejmowanie codziennych obowiązków i cierpliwe znoszenie przeciwności życia, a zwłaszcza przez sakrament pokuty i pojednania.

Grzech i pokuta
w Kościele

29. Sakrament pokuty jest sakramentem paschalnym. Czerpie on swą moc z tajemnicy pojednania, dokonanej w śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa (por. 2 Kor 5, 18–20). Zbawiciel pozostawił go dla wszystkich grzeszników w Kościele, przede wszystkim zaś dla tych, którzy po chrzcie popełnili grzech ciężki i w ten sposób utracili łaskę chrztu oraz zadali ranę komunii kościelnej⁴⁵.

Sakrament
pokuty
i pojednania

Istota sakramentu pokuty pozostała niezmienna pomimo zmian, którym w ciągu wieków ulegał sposób jego sprawowania. W sakramencie tym spotyka się niezmiernie Boskie miłosierdzie ze skrucą grzesznika. Z jednej strony człowiek nawraca się pod działaniem Ducha Świętego: czyni rachunek sumienia, szczerze żałuje, wyznaje grzechy, postanawia zmienić życie i zadośćuczynić za wyrządzone krzywdy. Z drugiej strony Bóg za pośrednictwem Kościoła udziela przebaczenia grzechów: „Ojciec przyjmuje syna, który do Niego wraca, Chrystus bierze na nowo owcę i odnosi do owczarni, a Duch Święty na nowo uświęca swoją świątynię albo pełniej w niej zamieszkuje”⁴⁶. Szafarz sakramentu, biskup lub prezbiter, rozgrzesza, daje pokutę jako lekarstwo na grzech i środek odnowy życia, ustala sposób zadośćuczynienia, modli się i pokutuje za penitenta. Dzięki temu, chrześcijanin, który odszedł od zjednoczenia z Bogiem, zostaje uzdrowiony i ponownie przyjęty do wspólnoty z Ojcem i do pełniejszej komunii kościelnej⁴⁷.

30. Każdy chrześcijanin, po osiągnięciu wieku rozeznania, obowiązany jest przynajmniej raz w roku wyznać wiernie wszystkie swoje grzechy ciężkie. W nowej wersji Pięciu Przykazań Kościelnych, przedstawionej w Katechizmie Kościoła Katolickiego, zwraca uwagę ustanowienie osobnego przykazania, poświęconego spowiedzi świętej. W dobie kryzysu korzystania z tego sakramentu, Kościół w ten sposób podkreślił jego wagę⁴⁸.

Osobne przykazanie
kościelne
dotyczące
spowiedzi

31. „Na spowiedzi penitenci powinni wyznać wszystkie grzechy śmiertelne [...], chociaż byłyby najbardziej skryte i popełnione tylko przeciw dwu ostatnim przykazaniom Dekalogu, ponieważ niekiedy ciężiej ranią one duszę i są bardziej niebezpieczne niż popełnione jawnie: [...] «Jeśli bowiem chory wstydy się odkryć ranę lekarzowi, sztuka lekarska tego nie uleczy, czego nie rozpozna»”⁴⁹.

Obowiązki
penitentów

Kościół wzywa do częstego i systematycznego korzystania z sakramentu pokuty. Regularne spowiadanie się także z grzechów powszednich pomaga kształtować sumienie, walczyć ze złymi skłonnościami, poddawać się leczącej mocy Chrystusa i postępować w życiu Ducha⁵⁰. Nie jest to tylko powtarzanie obrzędów ani psychologiczne ćwiczenie, lecz nieustanna troska o doskonalsze przyjmowanie łaski chrztu, aby nosząc w ciele umartwienie Jezusa Chrystusa, coraz bardziej ukażać w sobie Jego życie⁵¹.

Po uzyskaniu sakramentalnego odpuszczenia grzechów należy zadośćuczynić za popełnione winy lub, jeśli to niemożliwe, odpokutować za nie⁵². Pokuta ma na celu duchowe dobro penitenta. Może nią być modlitwa, jakaś ofiara, dzieło miłosierdzia, służba bliźniemu, dobrowolne wyrzeczenie, a zwłaszcza cierpliwa akceptacja dźwiganego krzyża⁵³.

Ten, kto ma świadomość popełnienia grzechu śmiertelnego, nie powinien przyjmować Komunii świętej, nawet jeśli przeżywa wielką skruchę, bez uzyskania wcześniejszego rozgrzeszenia sakramentalnego. Kiedy nie ma możliwości wyspowiedzenia się, szczerzy żal za grzechy umożliwia przystąpienie do Komunii świętej. W takim przypadku należy skorzystać z najbliższej okazji spowiedzi.

Obowiązki
spowiedników

32. Kościół nieustannie przypomina spowiednikom, że są oni sługami Bożego przebaczenia, nie zaś panami⁵⁴. Udzielając sakramentu pokuty, wypełniają posługę Dobrego Pasterza, który szuka zagubionej owcy; Samarytanina, który opatruje rany; sędziego, którego sąd jest sprawiedliwy, a równocześnie miłosierny⁵⁵.

Kapłan, który spowiada, zobowiązany jest do zachowania absolutnej tajemnicy odnośnie do grzechów wyznanych przez penitentów. Nie może on również wykorzystywać uzyskanych podczas spowiedzi wiadomości o życiu penitentów⁵⁶.

Nabożeństwo
pokutne

33. Nabożeństwo pokutne wyraża kościelny charakter pokuty i pojednania. Osobista spowiedź i indywidualne rozgrzeszenie są w tym nabożeństwie włączone do liturgii słowa Bożego. Wspólnie przeprowadza się rachunek sumienia i wspólnie prosi o przebaczenie; odmawia się modlitwę „Ojcze nasz”, a na zakończenie modlitwę dziękczynną. Niezależnie jednak od sposobu celebracji sakramentu pokuty jest on zawsze ze swej natury czynnością liturgiczną, a więc eklezjalną i publiczną⁵⁷.

Sakrament
namaszczenia
chorych

34. W Liście św. Jakuba znajduje się polecenie: „Choruje ktoś wśród was? Niech sprowadzi kapłanów Kościoła, by się modlili nad nim i namaścili go olejem w imię Pana. A modlitwa pełna wiary będzie dla chorego ratunkiem i Pan go podźwignie, a jeśliby popełnił grzechy, będą mu odpuszczone” (*Jk 5, 14–15*). Kościół uznał w tym obrzędzie jeden z siedmiu sakramentów⁵⁸.

Istota
namaszczenia
chorych

35. „Pierwszą łaską sakramentu namaszczenia chorych jest łaska umocnienia, pokoju i odwagi, by przezwyciężyć trudności związane ze stanem ciężkiej choroby lub niedołęstwem starości. Ta łaska jest darem Ducha Świętego, który odnawia ufność i wiarę w Boga oraz umacnia przeciw pokusom złego ducha, przeciw pokusie zniechęcenia i twógi przed śmiercią (por. *Hbr 2, 15*). Wsparcie Pana przez moc Jego Ducha ma prowadzić chorego do uzdrowienia duszy, a także do uzdrowienia ciała, jeśli taka jest wola Boża. Ponadto, «jeśliby popełnił grzechy, będą mu odpuszczone» (*Jk 5, 15*). Przez łaskę tego sakramentu chory otrzymuje siłę i dar głębszego zjednoczenia z męką Chrystusa. Jest on w pewien sposób *konsekwany*, by przynieść owoc przez upodobnienie do odkupieńczej śmierci Zbawiciela. Cierpienie — następstwo grzechu pierwotnego — otrzymuje nowe znaczenie: staje się uczestnictwem w zbawczym dziele Jezusa”⁵⁹.

Udzielanie
namaszczenia
chorych

36. Namaszczenie chorych jest sakramentem przeznaczonym nie tylko dla tych, którzy znajdują się w skrajnym niebezpieczeństwie śmierci. Chory, który został namaszczony i odzyskał zdrowie, w przypadku nowej ciężkiej choroby może ponownie przyjąć ten sakrament. Nawet w ciągu tej samej choroby namaszczenie chorych może być udzielone powtórnie, jeśli choroba się pogłębia. Jest też rzeczą stosowną przyjąć sakrament namaszczenia chorych przed trudną operacją. Także osoby star-

sze, u których pogłębia się słabość, powinny szukać przez ten sakrament mocy i wsparcia w Chrystusie⁶⁰.

37. Tym, którzy kończą swoje ziemskie życie, Kościół poza namaszczeniem chorych ofiaruje Eucharystię jako wiatyk — „pokarm na drogę”. Przyjęcie Komunii Ciała i Krwi Chrystusa w chwili przejścia do Ojca ma szczególne znaczenie. Eucharystia bowiem jest zaczątkiem życia wiecznego⁶¹.

38. Mężczyźni, którzy są powołani przez Boga i Kościół, przez przyjęcie sakramentu święceń zostają naznaczeni nieusuwalnym charakterem duchowym. Dzięki temu sakramentowi posłanie, powierzone przez Chrystusa Apostołom, trwa w Kościele aż do końca czasów. Jest to więc sakrament posługi apostołskiej. Obejmuje on trzy stopnie: episkopat, prezbiterat i diakonat⁶².

39. Nauka katolicka wyrażona w liturgii, Urząd Nauczycielski i stała praktyka Kościoła uznają, że istnieją dwa stopnie uczestniczenia w kapłaństwie Chrystusa: episkopat i prezbiterat. Diakoniat jest przeznaczony do pomocy im i służenia. Dlatego pojęcie *sacerdos* — kapłan oznacza obecnie biskupów i prezbiterów, a nie diakonów⁶³.

40. Po Soborze Watykańskim II Kościół łaciński przywrócił diakonat stały „jako właściwy i trwałe stopień hierarchiczny”⁶⁴. Może być udzielany również żonatym mężczyznom. Uważa się, że w naszej dzisiejszej sytuacji może stanowić znaczne wzbogacenie realizacji posłannictwa Kościoła.

„Diakoni uczestniczą w specjalny sposób w posłaniu i łasce Chrystusa. Sakrament święceń naznacza ich pieczęcią («charakterem»), której nikt nie może usunąć. Upodabnia ich ona do Chrystusa, który stał się «diakonem», to znaczy sługą wszystkich. Do diakonów należy między innymi asystowanie biskupowi i prezbiterom przy celebracji Boskich misterii, szczególnie Eucharystii, jej udzielanie, asystowanie przy zawieraniu małżeństwa i błogosławienie go, głoszenie Ewangelii i przepowiadanie, prowadzenie pogrzebu i poświęcanie się różnym posługom miłości”⁶⁵.

41. Chrystus podniósł do godności sakramentu przymierze małżeńskie, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury na dobro małżonków oraz zrodzenie i wychowanie potomstwa⁶⁶. Chrześcijańscy małżonkowie są znakiem tajemnicy jedności i płodnej miłości łączącej Chrystusa z Kościołem (por. *Ef 5, 25*). Małżeństwo jest sakramentem społecznym, przyczyniającym się do budowania Kościoła. Stanowi podstawę wspólnoty rodzinnej, w której dzieci przez chrzest i chrześcijańskie wychowanie stają się członkami Ludu Bożego, Ciała Chrystusa⁶⁷.

42. Małżeństwo między dwojgiem katolików jest zazwyczaj zawierane podczas Mszy świętej. Zaślubiny są sakramentalnym aktem uświęcania małżonków, dlatego winny być poprzedzone odpowiednim przygotowaniem i przyjęciem sakramentu pokuty⁶⁸.

Szafarzami sakramentu małżeństwa są sami małżonkowie, którzy udzielają go sobie poprzez wyrażenie wobec Kościoła swojej zgody⁶⁹.

Sakramentalia — uświęcenie codzienności

43. Sakramenty święte nie wyczerpują całego bogactwa liturgicznej działalności Kościoła. Inne święte znaki, w których urzeczywistnia on i świętuje Tajemnicę Chrystusa, noszą nazwę sakramentaliów.

Wiatyk

Sakrament
święceńEpiskopat
i prezbiterat

Diakoniat stały

Sakrament
małżeństwaLiturgia
sakramentu
małżeństwaIstota
sakramentaliów

Sakramentalia zostały ustanowione przez Kościół w celu przygotowania do przyjęcia sakramentów, uświęcenia pewnych stanów i posług oraz rozmaitych okoliczności życia chrześcijańskiego, a także symboli religijnych, miejsc i przedmiotów codziennego użytku. Sakramentalia zawierają modlitwę, której często towarzyszy jakiś określony znak, jak włożenie ręki, znak krzyża, okadzenie czy pokropienie wodą święconą⁷⁰.

Sakramentalia wynikają z kapłaństwa wspólnego chrztu, dlatego wiele z nich może być sprawowanych także przez katolików świeckich.

Błogosławień-
stwa

44. Wśród sakramentaliów znajdują się błogosławieństwa osób, pokarmów, przedmiotów, miejsc itp. Błogosławieństwa są uwielbieniem Boga i modlitwą o Jego dary⁷¹. Mają one swe źródło w odwiecznym działaniu Boga, błogosławionego ponad wszystko (por. Rz 9, 5), Dawcy wszelkiego błogosławieństwa, którym obdarzył ludzkość w swoim Synu, posłanym na świat w pełni czasu (por. Ga 4, 4; Ef 1, 39).

Egzorcyzmy

45. Egzorcyzmy także zalicza się do sakramentaliów. Praktykował je już sam Jezus. Dlatego Kościół prosi w egzorcyzmach publicznie w Jego imię, aby dana osoba była strzeżona od napaści szatana lub uwolniona od jego panowania. Mają zatem na celu wypędzenie złych duchów lub uwolnienie od ich demonicznego wpływu, mocą władzy, którą Jezus powierzył Kościołowi. Egzorcyzmy uroczyste, nazywane wielkimi, mogą być wypowiedane tylko przez prezbitera i za zezwoleniem biskupa. Należy traktować je bardzo roztropnie, przestrzegając ściśle norm ustalonych przez Kościół.

Pogrzeb
chrześcijański

46. „Kościół, który jak matka nosił sakramentalnie w swoim łonie chrześcijanina podczas jego ziemskiej pielgrzymki, towarzyszy mu na końcu jego drogi, by oddać go w ręce Ojca. Ofiaruje on Ojcu, w Chrystusie, dziecko Jego łaski i w nadziei składa w ziemi zasiew ciała, które zmartwychwstanie w chwale. Ofiarowanie to dokonuje się w pełni w czasie celebracji Ofiary eucharystycznej. Błogosławieństwa, które ją poprzedzają i po niej następują, są sakramentaliami”⁷².

Posługa Kościoła w czasie pogrzebu ma być zwiastowaniem orędzia o życiu wiecznym, wyrazem rzeczywistej łączności ze zmarłym, a także znakiem solidarności z jego rodziną⁷³. Kościół, modląc się za zmarłych i sprawując za nich Eucharystię, umacnia jedność swoich żyjących dzieci, a wobec wszystkich uczestników tej liturgii, także niewierzących i wątpiących, wyznaje nadzieję, że życie ludzkie „zmienia się, ale się nie kończy”⁷⁴.

Czasy i miejsca święte

Uświęcenie dnia,
tygodnia, roku

47. Źródłem i centrum życia liturgicznego jest Misterium Paschalne Chrystusa. Kościół obchodzi je i czerpie z niego moc w potrójnym cyklu czasowym: dziennym, tygodniowym i rocznym.

Cykl
dzienny

48. Każdego dnia Kościół obchodzi Misterium Paschalne przez sprawowanie Mszy świętej i Liturgii Godzin, przedłużającej niejako oddziaływanie Eucharystii na poszczególne pory dnia.

Liturgia
Godzin

49. Liturgia Godzin jest wyrazem wierności zaleceniu Pańskiemu, aby zawsze się modlić i nie ustawać (por. Łk 18, 1). Ma ona uświęcać wszystkie pory dnia i nocy przez uwielbienie Boga. Jest głosem Kościoła Oblubienicy skierowanym do Oblubieńca, a jednocześnie modlitwą Chrystusa i Jego Ciała zwróconą do Ojca⁷⁵. Podob-

nie jak inne czynności liturgiczne ma charakter publicznej modlitwy Kościoła, także wtedy, gdy jest odmawiana indywidualnie⁷⁶.

Kościół zachęca, aby Liturgia Godzin stawiała się rzeczywiście modlitwą całego Ludu Bożego. Zaleca się, aby nie tylko duchowni, lecz także świeccy odmawiali modlitwę Liturgii Godzin⁷⁷.

50. W pierwszym dniu tygodnia — dniu, który nazywa się dniem Pańskim, Kościół obchodzi Misterium Paschalne zgodnie z tradycją apostołską, wywodzącą się od samego dnia Zmartwychwstania Chrystusa: „[...] radość, z jaką w pierwszy szabat dziejów człowiek Bóg przygląda się stworzeniu wydobytemu z nicości, wyraża się teraz przez radość, z jaką Chrystus objawił się swoim uczniom w niedzielę Wielkanocy, przynosząc im dar pokoju i Ducha (por. J 20, 19–23)”⁷⁸. Dlatego niedziela jest pierwotnym dniem świątecznym Kościoła, świętowaniem dzieła Stwórcy, dniem zmartwychwstałego Pana i daru Ducha Świętego, paschą tygodnia, dniem ósmym — zapowiedzią wieczności, dniem wiary, radości, odpoczynku i solidarności⁷⁹.

Dzień Pański

51. W cyklu rocznym społeczność chrześcijańska obchodzi całe misterium Chrystusa — od Wcielenia i Narodzenia aż po Wniebowstąpienie i Zesłanie Ducha Świętego, w oczekiwaniu na powtórne przyjście Pana przy końcu dziejów⁸⁰. Centrum tego rocznego obchodu jest Święte Triduum Paschalne, które rozpoczyna się Mszą Wieczerzy Pańskiej, a kończy się niezapomnianą niedzielą wielkanocną.

Rok kościelny

Wielkanoc nie jest „po prostu jednym ze świąt, ale jest Świętem świąt, Uroczystością uroczystości, tak jak Eucharystia jest Sakramentem sakramentów (Wielkim Sakramentem). Św. Atanazy nazywa Wielkanoc Wielką Niedzielą, podobnie jak poprzedzającą ją tydzień nazywany jest Wielkim Tygodniem”⁸¹.

Kościół, obchodząc tajemnice odkupienia w cyklu rocznym, otwiera bogactwa zbawczych czynów i zasług swego Pana, aby wierni przyłgnęli do Niego i dostąpili łaski zbawienia⁸².

Cykl uroczystości, świąt i wspomnień ku czci Najświętszej Maryi Panny wyraża w ciągu roku nierozzerwalny związek Maryi ze zbawczym dziełem Jej Syna oraz Jej obecność w życiu Kościoła pielgrzymującego⁸³.

W dni poświęcone czci świętych, Kościół głosi Misterium Paschalne, urzeczywistniane w tych, którzy z Chrystusem żyli, współcierpieli i z Nim zostali uwielbieni; stawia przed oczy wiernych wzory do naśladowania, a przez ich zasługi wyjednaje Boże dobrodziejstwa.

52. Świątynie oznaczają i ukazują Kościół żyjący w danym miejscu, mieszkanie Boga z ludźmi pojednanymi i zjednoczonymi w Chrystusie⁸⁴. Wznoszono je i wciąż wznosi się, „aby mogła być w nich sprawowana Najświętsza Ofiara, aby Chrystus w Eucharystii był ze swoim ludem dzień i noc, w godzinach wielkich radości i uniesień, jak też w czasach doświadczeń, cierpień i nieszczęść, a także w zwykłych, szarych dniach życia”⁸⁵. Jan Paweł II podkreśla, że każdy kościół kryje w sobie „wielki rozdział sakramentalnej obecności Chrystusa”⁸⁶.

Świątynie

53. Kościół jest miejscem przeżywania doniosłych uroczystości, świąt rodzinnych i wspomniania zmarłych. „Tak jak początek życia religijnego każdego wierzącego wiąże się z chrzcielnicą, tak też jego kres, śmierć i pogrzeb również dokonuje się w cieniu świątyni. [...] Jest więc w świątyni wpisana historia całego Narodu, poszczególnych wspólnot, parafii, rodzin, osób”⁸⁷.

Miejsca
pamięci
i nadziei

Liturgia
i sztuka

54. Sobór Watykański II zaleca, aby sztuka sakralna, dopuszczając bogactwo form artystycznych, utwierdzała wiarę i pobożność, a także aby odznaczała się raczej szlachetną prostotą niż przepychem⁸⁸.

Święte obrazy, słowo Boże i śpiew liturgiczny tworzą harmonię znaków, której kontemplacja przyczynia się do głębszego przeżywania sprawowanego w kościele misterium. „Śpiew i muzyka spełniają swoją funkcję znaków tym wymowniej, «im ściślej zwiążą się z czynnością liturgiczną», według trzech podstawowych kryteriów: pełnego wyrazu piękna modlitwy, jednomyślnego uczestnictwa zgromadzenia w przewidzianych momentach i uroczystego charakteru celebracji. Biorą one udział w ten sposób w tym, co stanowi cel słów i czynności liturgicznych, a którym jest chwała Boża i uświęcenie wiernych”⁸⁹.

POLSKIE DROGI ODNOWY LITURGICZNEJ

Blaski i cienie polskiego «aggiornamento»

Posoborowy
ruch liturgiczny

55. W Polsce po Soborze Watykańskim II udało się dokonać syntezy tradycji i współczesnych propozycji liturgicznych. Duszpasterstwa służby liturgicznej, ruchy i wspólnoty religijne, zwłaszcza Ruch Światło–Życie, oparły swe programy na wtajemniczeniu w misteria roku liturgicznego. Przyczyniło się to do głębszego zrozumienia liturgii przez wiele osób świeckich. Odnowione zostały chłopięce grupy ministranckie, które kształtują pozytywne postawy i przyczyniają się do rozwoju powołań kapłańskich i zakonnych. Dobrze działają Kółka Różańcowe, rozmaite bractwa, grupy procesyjne. W niektórych wspólnotach powstały parafialne zespoły liturgiczne.

Pogłębienie życia
liturgicznego

56. Liturgia jest ważną częścią kształtowania postaw chrześcijańskich i włączania wiernych w życie Kościoła. Dokonuje się istotne pogłębienie życia liturgicznego dzięki ofiarnej pracy formacyjnej i duszpasterskiej wielu księży.

Problemy forma-
cji liturgicznej

57. Formy apostołatu liturgicznego duchowieństwa i świeckich w ramach ruchów i wspólnot stały się szansą ożywienia duszpasterskiego parafii. Wciąż jednak zbyt mało docenia się ich obecność w strukturze parafii jako wspólnoty wspólnot. W wielu parafiach tylko kapłani zajmują się przygotowaniem młodzieży i dzieci do sakramentów świętych. Katecheza sakramentalna obejmuje tylko młodzież, w niewielkim stopniu angażując środowisko rodzinne.

Sprawowanie sakramentów

Chrzest w wie-
rze Kościoła

58. Rodzice zgłaszający duszpasterzom zamiar ochrzczenia dziecka zazwyczaj kierują się motywami wynikającymi z żywej wiary. Pragnienie ochrzczenia swych dzieci wyrażają także osoby złączone tylko kontraktem cywilnym. Niekiedy jednak rodzicom przyświeca chęć zachowania zwyczaju lub uniknięcia nieprzychylniej opinii środowiska. W konsekwencji nie przyjmują oni zasady, że chrzest zobowiązuje do podjęcia obowiązku wychowania dziecka w wierze Kościoła.

Kryteria doboru
chrzestnych

59. Wybór na chrzestnego jest traktowany jako zaszczyt. W podejmowaniu tej funkcji zbyt dużą rolę odgrywają jednak motywy zwyczajowe i towarzyskie.

60. Duszpasterze winni przestrzegać norm sprawowania liturgii chrztu i zaleceń Episkopatu Polski. Zdarza się, że bez ważnych powodów chrzci się poza Mszą świętą. W niektórych parafiach obrzęd przyjęcia dzieci sprawuje się dopiero po homilii, pomija się procesję od drzwi kościoła i od chrzcielnicy do ołtarza. Bywa, że chrzci się podczas jednej liturgii tak wiele dzieci, iż pośpiech i rutyna zagrażają powadze pierwszego i najważniejszego sakramentu.

Normy
sprawowania
chrztu

61. Niekiedy utrzymuje się praktyka samego tylko przekazywania i sprawdzania wiadomości religijnych w toku tzw. przygotowania dorosłych i dzieci w wieku szkolnym do sakramentów, natomiast brakuje autentycznego wtajemniczenia chrześcijańskiego, które powinno dokonywać się przede wszystkim w rodzinach chrześcijańskich i przez katechumenat.

Wychowanie
do życia sakra-
mentalnego

62. Większość młodzieży przystępuje do sakramentu bierzmowania. Dzięki ofiarnej służbie pasterzy Kościoła, przetrwało poczucie łączności tego sakramentu z posługą biskupią. Wielu ludzi młodych nie kojarzy jednak bierzmowania z sakramentem dojrzałości chrześcijańskiej oraz nie widzi jego związku z chrztem i Eucharystią. Jest to spowodowane słabym udziałem młodzieży w życiu Kościoła, brakiem odpowiedniej katechezy parafialnej na temat bierzmowania i jego konsekwencji dla życia chrześcijanina.

Przygotowanie
kandydatów
do bierzmowania

63. Praktyka udzielania sakramentu bierzmowania uczniom kończącym szkołę podstawową stwarza coraz poważniejsze problemy zarówno na etapie przygotowania, jak też podczas samej liturgii. Duszpasterze nie zawsze przestrzegają zaleceń Episkopatu Polski, aby grupa bierzmowanych nie przekraczała 250 osób. W przygotowaniu kandydatów rzadko uwzględnia się udział świeckich uczestniczących w życiu parafii, w grupach apostoelskich i modlitewnych oraz w stowarzyszeniach kościelnych.

Liturgia
bierzmowania

64. Eucharystia stanowi centrum życia wspólnot parafialnych. Wzrasta liczba osób przystępujących do Komunii świętej. W wielu parafiach, często dzięki zaangażowaniu ruchów religijnych, podejmuje się wysiłki w celu głębokiego przeżywania Mszy świętej, eliminowania przypadkowości w dobieraniu pieśni mszalnych itp.

Przeżywanie
liturgii Mszy
świętej

Zdarza się jednak, że z różnych powodów niekiedy brakuje możliwości przeżywania momentów ciszy, medytacji i pełnego czci milczenia przed Bogiem. Nie wszędzie duszpasterze dbają o wydobycie głębi znaków liturgicznych, zachowanie równowagi pomiędzy liturgią słowa a liturgią eucharystyczną. „Celebryje się” na przykład kazanie, a niedbale czyta się Ewangelię i w pośpiechu sprawuje się liturgię eucharystyczną.

Niekiedy uroczyste powitania, podziękowania wygłaszane podczas bardziej uroczystych liturgii, przybierają postać akademii nie licujących z powagą Najświętszej Ofiary, której centrum jest sam Chrystus.

65. Świeccy coraz częściej podejmują odpowiednie funkcje liturgiczne. Okres zamknięcia Kościoła w murach świątyń i sal katechetycznych utrwalił jednak legalistyczne podejście do liturgii i duszpasterstwa. Zbyt mała jest liczba dorosłych osób świeckich, zwłaszcza mężczyzn, zaangażowanych w spełnianie posług liturgicznych. Często, nawet podczas wielkich zgromadzeń, celebryści czyta lekcje, recytuje psalm sponsoryjny, wypowiada wezwania modlitwy powszechnej.

Posługi
liturgiczne

66. Rodzice, duszpasterze i katecheci wkładają wiele trudu w odpowiednie przygotowanie dorocznej uroczystości Pierwszej Komunii świętej. Niestety, ten pierwszy

Przygotowanie
Pierwszej

Komunii świętej pełny udział dziecka w Eucharystii jest nader często przeżywany w kategoriach zwyczajowo–obrzędowych. Spotkania duszpasterskie z rodzicami, które mogą być doskonałą sposobnością do ewangelizacji, ograniczają się nieraz do przekazywania informacji i dokonania ustaleń organizacyjnych.

Liczni rodzice i krewni koncentrują się na zewnętrznej stronie uroczystości. Przejawia się to w przywiązywaniu wielkiej wagi do strojów dzieci, kosztownych prezentów i wystawnych przyjęć. Dziecko może zagubić w takiej atmosferze najgłębszy sens święta spotkania z Jezusem.

Eucharystyczne
ożywienie

67. Ożywia się kult Najświętszego Sakramentu. Spora liczba świeckich przeznacza w ciągu dnia część swojego czasu na adorację. Powstają kaplice wieczystej adoracji, odnawiają się bractwa adoracyjne.

Przeżywanie
sakramentu
pokuty
i pojednania

68. W Polsce wielu katolików przystępuje do sakramentu pokuty i pojednania. Przyczyniła się do tego roztropna i ofiarna służba duszpasterzy, troska świeckich o stan swojej duszy i o poszanowanie drugiego przykazania kościelnego, a także tradycja pierwszych piątków, rekolekcji i misji parafialnych.

Zauważa się jednak niepokojące zjawisko zaniedbywania regularnego spowiadania się. Wiele osób korzysta tylko okazjonalnie z sakramentu pokuty, często w ostatniej chwili przed świętami. Niekiedy wielka liczba penitentów w dniach przedświątecznych sprawia, że spowiednicy nie mają możliwości poświęcenia im należnego czasu i okazania, że w istocie jest to spotkanie z Chrystusem Miłosiernym. Rzadko sprawowany jest sakrament pojednania w ramach celebracji nabożeństwa pokutnego.

Wielu katolików redukuje sakrament pokuty i pojednania do samej „spowiedzi”. Zanika na przykład zwyczaj przepraszania rodziców i bliskich oraz pojednania się z nimi przed przystąpieniem do tego sakramentu. Nawet wśród gorliwych katolików coraz rzadziej pamięta się o wartości czynów pokutnych, jałmużny itp.

Praktyka
sakramentu
chorych

69. Posługa sakramentalna wśród chorych rozwinęła się dzięki zwiększeniu możliwości pracy kapelanów w szpitalach oraz podjęciu posługi przez tzw. nadzwyczajnych szafarzy Komunii świętej.

Sakrament namaszczenia chorych nadal kojarzy się jednak z niebezpieczeństwem śmierci. Rozpowszechniony jest zwyczaj zwlekania z wezwaniem kapłana do chorego dopiero w chwili agonii. Niewystarczająca jest świadomość duchowej skuteczności namaszczenia chorych. Zbyt często kontakt kapłanów z chorymi ogranicza się do „zaopatrzenia na śmierć”.

Liturgia
sakramentu
święceń

70. Święcenia diakonatu i prezbiteratu są przeżywane jako wielkie święto Kościoła partykularnego. Należy jednak przestrzegać przepisów kościelnych odnoszących się do terminów udzielania powyższych święceń.

Małżeństwa
konkordatowe

71. Katolicy przywiązują dużą wagę do zawierania sakramentu małżeństwa. Społeczność katolicka z ulgą przyjęła przepis Konkordatu o skutkach cywilnych małżeństw zawieranych w Kościele. Zakończył on bowiem przymus zawierania dwóch zupełnie różnie rozumianych związków oraz próby tworzenia „obrzędowości świeckiej”, a nawet swoistej konkurencji z „obrzędowością kościelną”.

Zawieranie
sakramentu
małżeństwa

72. Narzeczeni i ich krewni starają się o piękno i dostojność uroczystości sakramentu małżeństwa. Widoczne jest jednak powierzchowne traktowanie liturgii tego sakramentu i nadmierne przywiązywanie wagi do jej zewnętrznej strony: dekoracji, światła, strojów i muzyki. Uczestnicy liturgii małżeństwa zachowują się niekiedy

jak niemi widzowie. Czasem można odnieść wrażenie, że najważniejsze jest utrwalenie obrzędu przez licznych fotografów i kamerzystów.

Poważne zastrzeżenia budzi sposób sprawowania sakramentu małżeństwa w niektórych wielkich parafiach miejskich. Śluby odbywają się w nich często poza Mszą świętą, w krótkich odstępach czasu, w pośpiechu.

Przeżywanie roku liturgicznego, sztuka kościelna

73. Większość katolików poprawnie wyróżnia najważniejsze uroczystości roku kościelnego. Pośród regularnie praktykujących coraz powszechniejsza jest świadomość znaczenia Świąt Triduum Paschalnego.

„Pamiętaj, abyś dzień święty święcił”

Duża liczba osób przeżywa jednak święta jako dzień wolny od pracy, przeznaczony wyłącznie na odpoczynek i rozrywkę. Inni wykorzystują czas świąteczny na dodatkowe prace lub robienie zakupów. W Polsce nie ma stosownych ograniczeń handlu w dni świąteczne.

74. W większości świątyń parafialnych zanikło odprawianie nieszporów niedzielnych i świątecznych. W katedrach również zazwyczaj nie sprawuje się nieszporów. Kapituły katedralne i kolegiackie swój udział we wspólnej Liturgii Godzin ograniczają zwykle do jutrzni i godziny czytań w czasie Triduum Paschalnego.

Sprawowanie Liturgii Godzin

Zachęca się do wspólnego sprawowania choćby części Liturgii Godzin przez kapłanów diecezjalnych, którzy mieszkają w tym samym domu lub razem pracują. Do rzadkości jednak należy też wspólna modlitwa liturgiczna podczas różnych spotkaniach duszpasterskich. Nic więc dziwnego, że sprawowanie Liturgii Godzin (częściej określane jak „odmawianie brewiarza”) postrzegane jest jako „prywatny” obowiązek. Świeccy, nawet ci, którzy poważnie traktują codzienną modlitwę, nie zdają sobie często sprawy z bogactwa, jakie mogliby znaleźć w liturgicznej modlitwie całego Kościoła. Nie wiedzą też, że są do niej zaproszeni. Modlitwę liturgiczną poznają uczestnicy ruchów religijnych i słuchacze katolickich rozgłośni radiowych.

Należy podtrzymywać zwyczaj śpiewania Godzinek ku czci Matki Bożej w kościołach parafialnych oraz sanktuariach.

75. Odnawia się zwyczaj błogosławienia pól, ziarna siewnego, chleba itp. Pojawiają się także nowe formy błogosławieństw, na przykład środków komunikacji, szkół, miejsc pracy. Nie zawsze korzysta się przy tym z tekstów zatwierdzonych przez odpowiednią władzę kościelną. Pewnym niebezpieczeństwem jest traktowanie tych błogosławieństw niekiedy na sposób magiczny.

Błogosławieństwa — uświęcanie codzienności

76. Spore zamieszanie panuje w dziedzinie muzyki kościelnej i śpiewów religijnych. Do liturgii wprowadza się często piosenki, których treść i forma nie odpowiada świętym czynnościom. Zanika znajomość tradycyjnych pieśni kościelnych.

Muzyka kościelna

77. Większość kościołów i kaplic jest urządzona z dbałością o zachowanie norm liturgicznych i kryteriów sztuki sakralnej. Również w tej dziedzinie można jednak odnotować pewne braki. Do największych należy zaliczyć: ołtarze o nikłej wartości artystycznej, prowizoryczne pulpity w miejsce stałej ambony oraz nie sprzyjające adoracji i skupieniu usytuowanie tabernakulum.

Wyposażenie świątyń

LITURGIA — ZAPROSZENIE DO ODPOWIEDZIALNOŚCI. WSKAZANIA I ZALECENIA SYNODALNE

W trosce o formację liturgiczną

- Wokół Tajemnicy Paschalnej
78. Formacja liturgiczna powinna zmierzać do uświadomienia najgłębszych wymiarów uobecnienia Misterium Paschalnego w sakramentach, a także uczyć kształtowania żywej liturgii z udziałem wspólnoty. Należy zatroszczyć się o przygotowanie osób świeckich, które mogłyby pełnić właściwe im funkcje liturgiczne.
- Pięć Przykazań Kościelnych
79. W formacji do właściwego przeżywania liturgii istotną funkcję pełnią przykazania kościelne. Synod Plenarny zaleca ich uczenie w tej postaci, w jakiej zostały sformułowane w Katechizmie Kościoła Katolickiego:
- I. W niedziele i inne nakazane dnia świąteczne wierni są zobowiązani uczestniczyć we Mszy świętej i powstrzymać się od prac służebnych.
 - II. Każdy wierny jest zobowiązany przynajmniej raz w roku spowiadać się ze swych grzechów.
 - III. Każdy wierny jest zobowiązany przynajmniej raz w roku na Wielkanoc przyjąć Komunię św.
 - IV. W dni pokuty wyznaczone przez Kościół wierni są zobowiązani powstrzymać się od spożywania mięsa i zachować post.
 - V. Wierni są zobowiązani dbać o potrzeby Kościoła⁹⁰.
- W katechezie należy wyjaśniać te przykazania zgodnie z duchem Katechizmu Kościoła Katolickiego.
- Krajowy Ośrodek Duszpasterstwa Liturgicznego
80. Synod zaleca powołanie Krajowego Ośrodka Duszpasterstwa Liturgicznego. Jego głównym celem winna być koordynacja działań formacyjnych i wychowania liturgicznego. Przed Ośrodkiem stoją następujące szczegółowe zadania: przegląd i edycja ksiąg liturgicznych, powołanie do istnienia czasopisma liturgiczno-formacyjnego, wyjaśnianie przepisów prawnoliturgicznych i rozwiązywanie wątpliwości, proponowanie wyposażenia wnętrz kościołów, wzorców szat i naczyń liturgicznych, upowszechnianie wartościowej muzyki sakralnej, troska o treść i formę nabożeństw liturgicznych, publikacja mszalików, śpiewników liturgicznych i modlitewników dla ludzi świeckich, przygotowywanie transmisji liturgii w radiu i telewizji, redakcja własnej strony WWW w Internecie itp. Fundusz Ośrodka będzie pochodził z edycji ksiąg liturgicznych i materiałów formacyjnych wydawanych z mandatu Komisji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski.
- Parafia — szkoła liturgii
81. Formacja biblijna i liturgiczna Ludu Bożego powinna się dokonywać głównie przez samą liturgię, właściwie ukształtowaną i przeżywaną. Należy do tego celu wykorzystywać również misje i rekolekcje, czuwania modlitewne, katechezę wielkopostną i adwentową, a także zajęcia formacyjne grup apostoelskich.
- Liturgiczna formacja duchownych
82. Synod zwraca uwagę na szczególne znaczenie formacji liturgicznej alumnów. Zaleca się także wprowadzenie mistagogii liturgicznej do programu studium pastoralno-teologicznego roczników młodych księży. Należy nadto wyjaśniać treść i bogactwo ksiąg liturgicznych w trakcie kursów dekanalnych, regionalnych i diecezjalnych.
- Parafialne zespoły liturgiczne
83. W każdej parafii powinien zostać stworzony parafialny zespół liturgiczny, złożony z dorosłych, młodzieży i dzieci. Powoływanie takich zespołów ma na celu lepsze

przygotowanie wiernych do pełnienia posług w zgromadzeniu liturgicznym i pozwala uniknąć improwizacji nie licującej z powagą sprawowanych tajemnic.

Zespół powinien wspierać duszpasterzy w organizacji liturgii i nabożeństw, w doborze śpiewów oraz w określeniu tematu i treści homilii uwzględniającej potrzeby wspólnoty. Do zadań zespołu należy także pomoc rodzicom w przygotowaniu dzieci i młodzieży do przyjęcia sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego.

Przewodniczący parafialnego zespołu liturgicznego winien wchodzić z urzędu do parafialnej rady duszpasterskiej.

84. Mężczyźni świeccy, którzy ukończyli przynajmniej dwadzieścia pięć lat, cieszą się dobrą opinią, posiadają odpowiednie przymioty i są przygotowani do swych zadań poprzez odpowiednią formację, mogą być przyjęci do posługi stałego akolity. Posługę lektora można udzielać w wieku wcześniejszym. Do posługi nadzwyczajnego szafarza Komunii św. mogą być dopuszczone inne osoby, w zależności od potrzeb poszczególnych wspólnot kościelnych.

85. W każdej wspólnotce parafialnej powinna istnieć grupa ministrantów i schola liturgiczna, odpowiednio uformowana. Ich kształcenie należy prowadzić, opierając się na „Programie formacji dziecięcej służby liturgicznej”. Synod zachęca jednocześnie duszpasterzy do rozwijania schół i dziewczęcych grup liturgicznych do takich posług, jak komentarz, prezentacja wezwań modlitwy wiernych, posługa daru schola.

Posługa
lektorów
i akolitów

Ministranci

W trosce o Eucharystię

86. Uczestnictwo w niedzielnej Eucharystii, sformułowane jako obowiązek w pierwszym przykazaniu kościelnym, wynika z wiary w Zmartwychwstanie Chrystusa, stanowi konsekwencję wszczęcia w Niego, wyraz komunii kościelnej, prawo i zaszczyt chrześcijanina⁹¹. „Jest naprawdę sprawą najwyższej wagi — stwierdza Jan Paweł II — aby każdy chrześcijanin uświadomił sobie, że nie może żyć wiarą i w pełni uczestniczyć w życiu chrześcijańskiej wspólnoty, jeśli nie bierze regularnie udziału w niedzielnym zgromadzeniu eucharystycznym”⁹².

Synod przypomina, że ważnym elementem przeżywania niedziel i świąt jest obowiązek powstrzymywania się od tych prac i zajęć, których wykonywanie nie jest konieczne, a zakłócałoby radość chrześcijańskiego świętowania.

87. „Msza święta niedzielna ze względu na właściwy jej charakter oraz na jej znaczenie w życiu wiernych winna być przygotowana szczególnie starannie. Kierując się w doborze form pasterską mądrością oraz obyczajami lokalnymi, zgodnymi z przepisami liturgicznymi, należy nadać celebracji charakter świąteczny, jaki winien mieć dzień upamiętniający Zmartwychwstanie Pana”⁹³.

88. „Trzeba, abyśmy wszyscy, którzy jesteśmy szafarzami Eucharystii — pisał Jan Paweł II do biskupów i kapłanów — przyjrzeni się uważnie naszym czynnościom przy ołtarzu, zwłaszcza temu, jak piastujemy w naszych rękach ów Pokarm i Napój, które są Ciałem i Krwią naszego Pana i Boga; jak rozdajemy Komunię świętą, jak dokonujemy puryfikacji”⁹⁴.

Przypominając te słowa, Synod wzywa jednocześnie wszystkich kapłanów do korzystania z całego bogactwa Mszału (różnych modlitw Eucharystycznych, Mszy wotywnych, formuł aktów pokutnych i błogosławieństw).

Uczestnictwo
w niedzielnej
Eucharystii
— zaszczyt
i obowiązek

Dzień Pański
— Dzień Eu-
charystii

Przewodniczenie
Eucharystii

Biskupi, prezbiterzy i diakoni powinni przestrzegać wszystkich przepisów i zwyczajów dotyczących przygotowania do Mszy świętej, przyjmowania Komunii świętej, postu eucharystycznego, przynajmniej kilkuminutowego dziękczynienia po przyjęciu i udzieleniu Komunii świętej lub po Mszy świętej. Spoczywa też na nich obowiązek systematycznego pogłębiania znajomości teologii Eucharystii oraz przepisów Kościoła na jej temat.

Wspólnotowość
liturgii

89. Celebracja liturgii Eucharystii, odzwierciedlająca naturę Kościoła, powinna uwydatniać jej charakter hierarchiczny i wspólnotowy⁹⁵. „Wierni winni być świadomi, że na mocy kapłaństwa wspólnego otrzymanego na chrzcie «współdziałają w ofiarowaniu Eucharystii». Mimo odmienności ról, «także oni składają Bogu Boską żertwę ofiarną, a wraz z nią samych siebie»; w ten sposób zarówno przez składanie ofiary, jak i przez Komunię świętą, wszyscy biorą właściwy sobie udział w czynności liturgicznej, czerpiąc z niej światło i moc, aby sprawować swoje kapłaństwo wynikające z chrztu przez świadectwo świętego życia”⁹⁶. Należy jednak unikać zacierania różnic w kompetencjach liturgicznych, wynikających z charakteru kapłaństwa wspólnego i służebnego⁹⁷.

Homilia

90. Homilia jako część liturgii obowiązuje we wszystkich Mszach świętych z udziałem wiernych w niedziele i uroczystości nakazane oraz w Mszach obrzędowych połączonych z udzielaniem chrztu, bierzmowania, zawarciem małżeństwa i pogrzebem. Zaleca się homilie w dni powszednie Adwentu, Wielkiego Postu i Okresu Wielkanocnego, a także przy innych okazjach, gdy wierni licznie uczestniczą w Mszy świętej.

Homilia jest własną czynnością wyświęconych sług słowa: biskupa, kapłana i diakona.

Celebrujący Eucharystię powinien dbać o zachowanie równowagi pomiędzy liturgią słowa a liturgią eucharystyczną, zachowując proporcję czasową homilii niedzielnej i w dni powszednie.

Listy
pasterskie

91. Podczas Mszy świętej z udziałem dzieci można zrezygnować z czytania listów pasterskich. Celebrans powinien ograniczyć się w takich przypadkach do omówienia głównych wątków listu w ogłoszeniach duszpasterskich. Pełna treść winna być udostępniona wiernym w piśmie parafialnym lub gablocie.

Komunikaty Konferencji Episkopatu, biskupa i kurii diecezjalnej nie mogą zastępować homilii. Miejscem przekazu najważniejszych z nich mogą być ogłoszenia przed rozesłaniem wiernych.

Sposób przyjmowania Komunii świętej

92. Synod Plenarny potwierdza i wyraża szacunek dla zwyczaju przyjmowania Komunii św. „do ust” w postawie zarówno klęczącej, jak i stojącej, nie wykluczając jednak innych form przyjmowania Komunii św., z zachowaniem najwyższej czci dla Eucharystii.

Komunia święta pod dwiema postaciami

93. Duszpasterze powinni wykorzystywać wszystkie prawne możliwości udzielania Komunii świętej pod dwiema postaciami. Należy jednak dołożyć starań, aby wierni rozumieli, że według wiary katolickiej przyjmuje się całego Chrystusa i prawdziwy Sakrament także pod jedną tylko postacią.

Eucharystia koncelebrowana

94. Należy ściśle przestrzegać prawa dotyczącego koncelebracji. Szczególnym uznaniem powinna się cieszyć koncelebra, w której biorą udział kapłani diecezji ze swoim biskupem, zwłaszcza w Wielki Czwartek w Mszy krzyżma, z okazji synodu lub wizytacji pasterskiej. Z tej samej racji zaleca się koncelebrowanie, ilekroć

kapłani spotykają się ze swym biskupem z okazji ćwiczeń duchownych i zjazdów duszpasterskich. Wtedy ukazuje się bowiem w sposób bardziej wymowny znak jedności kapłaństwa i Kościoła, który wyraża każda koncelebra.

Synod przypomina, że Msza święta koncelebrowana jest jedną Eucharystią, chociaż każdy koncelebrans może sprawować ją w odpowiedniej intencji i przyjąć stosowne stypendium, z zachowaniem przepisów kan. 951 § 1 KPK.

95. Synod zachęca do troski o piękno i czystość szat liturgicznych, obrusów, wazonów itp. W tym bowiem także wyraża się żywa miłość do Pana, który powierzył się nam w Eucharystii. Należy przywrócić zaniedbywany zwyczaj przykrywania kielicha i pateny welonem.

96. Synod przypomina o pięknym zwyczaju odprawiania Mszy świętej w intencji żywych lub zmarłych członków rodziny i przyjaciół. Intencja daje jeszcze jeden bodziec do modlitwy wstawienniczej oraz jednoczy społeczność chrześcijańską. Dlatego zwyczaj ten należy odnawiać i pogłębiać. Duszpasterze powinni zadbać o to, aby raz, dwa razy w miesiącu sformułować intencje dotyczące potrzeb Kościoła, Ojca Świętego, wyrażające solidarność z ubogimi i cierpiącymi itp.

Intencji Mszy świętej towarzyszy zwykle ofiara pieniężna, tzw. stypendium. Nie jest to „opłata za Mszę świętą”, lecz ofiara składana przy jej sposobności. Ma ona być dobrowolna, podobnie jak wszelkie inne ofiary. Synod przypomina, że ustalanie „stawek”, a tym bardziej domaganie się nadmiernych „ofiar”, jest niedopuszczalne. Jednocześnie Synod zachęca wszystkich katolików do wielkoduszności i ofiarności. Wierni są zobowiązani w miarę swoich możliwości dbać o materialne potrzeby Kościoła⁹⁸. Synod prosi duchownych, aby chętnie i taktownie proponowali osobom najuboższym odprawienie Mszy świętej bez żadnego stypendium.

97. Odstęp czasu pomiędzy początkiem Mszy świętych sprawowanych w niedziele i obowiązuje uroczystości nie powinien być mniejszy niż półtorej godziny.

98. Przy wejściu na plac kościelny lub obok zewnętrznego wejścia do kościoła winna być umieszczona tablica informująca o godzinach sprawowania Mszy świętych oraz sakramentu pokuty. Tablice powinny mieć jednolitą formę w całej diecezji.

99. Regularne i częste zanoszenie Eucharystii chorym winno być przejawem zwykłej troski pasterza i wspólnoty o cierpiących członków Ciała Chrystusa. Należy dbać o to, aby chorzy mogli przynajmniej raz w miesiącu przystąpić do sakramentu pokuty i pojednania oraz wzmocnić się Ciałem Pańskim. W razie potrzeby duszpasterze mogą, zgodnie z prawem, sprawować Eucharystię w domach chorych.

100. Wspólnotowa adoracja Najświętszego Sakramentu winna odbywać się w każdej parafii raz w miesiącu w ustalonym dniu, na przykład w pierwszy czwartek, piątek lub niedzielę. A zaleca się godzinną adorację w ciągu tygodnia.

101. Raz w roku winno mieć miejsce dłuższe uroczyste wystawienie Najświętszego Sakramentu, aby miejscowa wspólnota mogła gorliwiej rozważać i adorować Chrystusa w tajemnicy Eucharystii.

102. Podczas trwania wystawienia Najświętszego Sakramentu należy zawsze przeznaczyć czas na śpiew, modlitwy wspólne i medytację przed tabernakulum.

103. Synod wzywa wszystkich księży, diakonów, alumnów oraz siostry zakonne, aby własnym przykładem zachęcali do medytacji i adoracji Najświętszego Sakramentu.

Duch adoracji wyraża się w pełnym czci milczeniu w kościele, wynikającym z wiary przyklękaniu i klęczeniu przed tabernakulum, nawiedzaniu Chrystusa obecnego

„Drobne znaki”
czci Eucharystii

Intencje
Eucharystii

Odstęp pomię-
dzy Mszami
Informacja
o Mszach
świętych
Eucharystyczne
duszpasterstwo
chorych

Miesięczne
adoracje
parafialne
Adoracja
dorcza

Modlitwa
adoracyjna
Rozwijanie
ducha
adoracji

w Najświętszym Sakramencie w drodze do lub ze szkoły i pracy. Znakiem wiary jest także zwyczaj przykłękania, kiedy Najświętsze Postacie są niesione chorym, a także uchylecia nakrycia głowy, pokłonięcia się lub przeżegnania przed świątynią.

W trosce o liturgię pozostałych sakramentów

Konieczność
liturgicznej
formacji rodzin

104. Należy z wielką troską podejmować formację rodziców i chrzestnych przed chrztem, bierzmowaniem i Pierwszą Komunią świętą przez przygotowanie i prowadzenie stosownych katechez i nabożeństw liturgicznych. Głównym celem formacji powinno być wprowadzanie w rzeczywistość sakramentów i pogłębienie świadomości ich znaczenia w życiu chrześcijańskim.

Okazja
do duszpasterstwa
rodzin

105. Poznanie sytuacji duchowej rodzin dzieci zgłoszonych do chrztu jest obowiązkiem duszpasterzy. Chrzest winien stanowić dogodną sposobność uregulowania sytuacji małżeńskiej niektórych rodziców.

Przygotowanie
rodziców
chrzestnych

106. Rodzicom chrzestnym należy uświadamiać wagę ich funkcji w życiu chrzczonego dziecka i wspólnoty kościelnej. Funkcji tej nie mogą pełnić osoby, które nie przyjęły jeszcze sakramentu bierzmowania.

Imię
chrześcijańskie

107. Godne zalecenia jest pouczanie o chrześcijańskim sensie imienia i obchodzenia imienin. Jest to dzień przypominający przyjęcie chrztu oraz oddanie pod opiekę świętego Patrona, który jest dla chrześcijanina wzorem i orędownikiem. W związku z tym należy doradzać rodzicom wybór imion dzieci, które mają zostać ochrzczone, z katalogu świętych.

Ośrodki
katechumenalne

108. W każdej diecezji należy powołać ośrodek katechumenalny, przygotowujący do chrztu grupy katechumenów. Ośrodek ten powinien podejmować także zadania formacyjne wobec osób religijnie zaniedbanych, które decydują się na udział w „katechumenacie pochrzcielny”⁹⁹.

Niedziele
chrzcielne

109. W każdej parafii należy ustalić i podać do publicznej wiadomości terminy sprawowania chrztu dzieci. Z zasady winny to być wybrane niedziele oraz — przy zapewnieniu odpowiednich warunków — Wigilia Paschalna. Z racji duszpasterskich byłoby wskazane udzielanie chrztu nie tylko podczas Eucharystii chrzcielnej, ale także (co pewien czas) na innych Mszach świętych. Wyznaczenie „niedzieli chrzcielnych” wiąże się z ustaleniem stałych terminów katechez dla rodziców i chrzestnych.

Formacja
kandydatów
do bierzmowania

110. Katecheza przygotowująca do sakramentu bierzmowania, która obejmuje nie tylko kandydatów do tego sakramentu, lecz także rodziców i świadków, winna prowadzić do przeżycia obecności i działania Ducha Świętego w Kościele Chrystusowym, wpojenia obyczaju osobistej i stałej modlitwy, kształtowania chrześcijańskich postaw moralnych, wierności obowiązkom codziennego życia, odwagi w wyznawaniu wiary, umiejętności obrony przekonań religijnych, a także odpowiedzialności zawołanie życiowe, relacje miłości i przyjaźni, wspólnotę lokalną i ojczyznę.

Ku sakramento-
wi dojrzałości

111. Każdy kandydat do bierzmowania powinien uczyć się mówić do Kościoła, „być mu odwrotnie wiernym, słuchać go, ofiarne mu służyć i z radością wspomagać go w trudnej misji, jaką ma do wypełnienia”¹⁰⁰. Zachęca się, aby kandydaci odbyli pielgrzymkę do kościoła katedralnego. Należy stworzyć im możliwość poznania istniejących w Kościele, a zwłaszcza w miejscowej parafii, stowarzyszeń, wspólnot i ruchów apostołskich.

112. Decyzja przyjęcia bierzmowania powinna być przemyślana i wynikać z pragnienia świadomego wyboru chrześcijańskiego stylu życia opartego na Ewangelii i nauce Kościoła. Dlatego bardziej wskazane jest udzielanie tego sakramentu młodzieży starszej. Synod postanawia, że po wejściu w życie reformy szkolnictwa do sakramentu bierzmowania będzie dopuszczana młodzież trzecich klas gimnazjum.

Wiek
bierzmowanych

113. Należy zabiegać o to, aby grupy bierzmowanych nie były zbyt liczne.

Inne zalecenia
dotyczące
bierzmowania
młodzieży

Kandydat do bierzmowania powinien zachować imię chrzcielne. Jeśli jednak nie ma on świętego patrona z chrztu, może wybrać sobie imię świętego, który będzie dla niego wzorem dojrzałego życia chrześcijańskiego.

Chrzestny powinien być świadkiem bierzmowania. W ten sposób jaśniej zaznacza się związek między chrztem a bierzmowaniem. Nie wyklucza się jednak wyboru osobnych świadków, zwłaszcza jeśli byłiby to rodzice¹⁰¹.

114. Przygotowanie dorosłych kandydatów do bierzmowania powinno trwać przynajmniej dwa do trzech miesięcy. W miarę możliwości należy je związać z rokiem liturgicznym (Adwent, Wielki Post, Okres Wielkanocny). Przygotowanie takie powinno składać się z około sześciu katechez i indywidualnej rozmowy duszpasterskiej z kandydatem.

Przygotowanie
dorosłych kan-
dydatów do
bierzmowania

W razie potrzeby można połączyć przygotowanie do bierzmowania z bezpośrednim przygotowaniem do małżeństwa. W takich sytuacjach należy zadbać o bardziej gruntowną katechezę uzupełniającą braki w zakresie formacji religijnej.

115. Duszpasterze powinni udzielać bierzmowania osobom, które znajdują się w niebezpieczeństwie śmierci (także małym dzieciom), a nie otrzymały tego sakramentu.

Bierzmowanie
w niebezpieczeń-
stwie śmierci

116. Synod zaleca duszpasterzom i katechetom, aby ukazywali sakrament pokuty i pojednania w kontekście stałego procesu nawracania się i podążania za Chrystusem.

Sakrament po-
kuty i pojednania

117. Synod zaleca duszpasterzom i katechetom troskę o formację sumień przez katechezę na temat indywidualnego i społecznego charakteru każdego grzechu oraz eklezjalnego wymiaru pojednania.

Formacja
sumienia

Sprawowanie sakramentu pokuty winno być zawsze połączone z jakąś formą głoszenia słowa Bożego, w ramach nabożeństw pokutnych, zwłaszcza w Adwencie i Wielkim Poście.

118. Należy stwarzać możliwości wspólnego przygotowania penitentów do sakramentu pojednania przez celebrowanie słowa Bożego, wspólny rachunek sumienia i akty żalu.

Przygotowanie
we wspólnocie

119. Duszpasterze powinni regularnie zasiadać w konfesjonałach, zwłaszcza w soboty wieczorem i w przeddzień większych świąt, umożliwiając w ten sposób wiernym przygotowanie się do pełnego udziału w niedzielnej i świątecznej Mszy świętej.

Wezwanie
do regularnej
posługi
w konfesjonałach

Należy zachęcać wiernych do przystępowania do sakramentu pokuty i pojednania poza czasem sprawowania Eucharystii. Dotyczy to zwłaszcza problemów trudnych lub sytuacji delikatnych, które domagają się interwencji spowiednika jako ojca duchownego.

Zwyczaj sprawowania sakramentu pokuty i pojednania podczas Eucharystii ma swoje usprawiedliwienie z duszpasterskich racji praktycznych.

120. Księża winni sprawować sakrament pokuty ubrani w odpowiednie szaty liturgiczne: albę lub komżę i fioletową stulę. Każdy spowiednik powinien korzystać

Strój spowied-
nika, rytuał

z księgi liturgicznej „Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich”. Księga ta powinna znajdować się w każdym konfesjonale.

Pozasakramentalne formy pokuty

121. Oprócz sakramentalnego gładzenia grzechów należy ukazywać również pozasakramentalne formy pokuty.

Synod przypomina, że duchowni i świeccy zobowiązani są do zachowania dni pokuty, którymi są piątki całego roku i okres Wielkiego Postu. Są one w Kościele specjalnym czasem praktyki pokutnej, zwłaszcza ćwiczeń duchownych, sprawowania liturgii pokutnej, dobrowolnych wyrzeczeń, dzielenia się z potrzebującymi oraz pełnienia dzieł charytatywnych i misyjnych¹⁰².

Należy zachować wstrzemięźliwość od spożywania mięsa w każdy piątek, chyba że w dniu tym przypada uroczystość, oraz w Wigilię Bożego Narodzenia. Natomiast wstrzemięźliwość i post obowiązują w środę popielcową oraz w Wielki Piątek¹⁰³.

Pokutny charakter Wielkiego Postu wymaga powstrzymywania się od „zabaw hucznych”.

Odpusty

122. Należy ożywić zwyczaj uzyskiwania odpustów zupełnych lub częściowych.

Sakrament chorych

123. Stale należy uświadamiać wiernym, że cennym darem dla bliźnich jest udzielanie im pomocy w przystąpieniu do sakramentów. Szczególną troską należy otoczyć chorych, przewyższając zabobonne uprzedzenia do sakramentu namaszczenia.

Synod apeluje do wierzących lekarzy i pielęgniarek, aby współdziałali z duszpasterzami, roztropnie informując chorych o powadze ich choroby i potrzebie wezwania kapłana z posługą sakramentalną.

Okresowe sprawowanie sakramentu chorych
Sakrament święceń

124. Udzielanie sakramentu namaszczenia osobom starszym oraz cierpiącym na przewlekłe choroby zaleca się szczególnie z okazji dnia chorych, misji i rekolekcji.

125. Święceń biskupich, prezbiteratu i diakonatu należy udzielać z zasady w niedziele i obowiązujące święta, tak aby wierni jak najliczniej mogli uczestniczyć w tych obrzędach¹⁰⁴. Pierwszym i głównym miejscem sprawowania sakramentu święceń jest kościół katedralny, jako matka kościołów. W kościołach parafialnych należy sprawować uroczyste Msze św. prymicyjne, aby przeżywanie ich przez wiernych otwierało serca wiernych na Boże powołanie i pobudzało do modlitwy o nowych robotników winnicy Pańskiej.

Księga obrzędów święceń i posług
Mistagogiczna katecheza przedmałżeńska

126. Synod postuluje szybkie wydanie polskiego przekładu odnowionych obrzędów święceń i posług.

127. W trakcie katechezy ostatnich klas gimnazjum i liceum należy zwrócić szczególną uwagę na wyjaśnienie sensu poszczególnych znaków i symboli liturgii sakramentu małżeństwa, a wśród nich wymowy udzielania Komunii świętej pod obiema postaciami.

Kursy przedmałżeńskie i katecheza dorosłych

128. Synod zachęca duszpasterzy, aby wykorzystywali wszelkie okazje do dobrego przygotowania narzeczonych do małżeństwa. Tzw. kursy przedmałżeńskie należy przekształcić w prawdziwą katechezę dla dorosłych. Celem tej katechezy winno być ukazanie życia małżeńskiego jako drogi uświęcenia, budzenie postawy przychylniej życiu, odnowienie życia wiarą i sakramentami Kościoła, zwłaszcza pokuty i Eucharystii, a nie tylko pouczenie o sakramencie małżeństwa.

Obrzęd zaręczyn

129. Należy korzystać z obrzędu zaręczyn, zawartego w Księdze Błogosławieństw.

130. Spotkanie duszpasterza z rodzicami nowożeńców, chrzestnymi, świadkami, rodzeństwem, a nawet gronem przyjaciół winno być jednym z elementów bliższego przygotowania do liturgii sakramentu małżeństwa. Podczas takiego spotkania należy ukazać głębię liturgii sakramentu małżeństwa i zaangażować jak najszersze grono osób do czynnego udziału przez czytania liturgiczne, śpiew psalmu, przygotowanie wezwań modlitwy wiernych oraz przyniesienie darów, do których można włączyć obraz o treści religijnej. Będzie on dla małżonków stosowną pamiątką dnia zaślubin.

Przygotowanie
liturgii
sakramentu
małżeństwa

131. Synod zachęca do pogłębiania sakramentalnego życia małżonków i rodzin m.in. przez religijny obchód rocznic ślubu, z odnawianiem przyrzeczeń małżeńskich i uroczystym błogosławieństwem kapłańskim.

Święta
rodzinne

Godna zalecenia jest praktyka zapraszania w święto Najświętszej Rodziny małżeństw z małymi dziećmi, którym udziela się błogosławieństwa.

Należy upowszechnić zwyczaj udzielania błogosławieństwa rodzicom oczekującym dziecka.

W trosce o uświęcenie czasu i miejsca święte

132. Duszpasterze powinni wyjaśniać centralne znaczenie Wigilii Paschalnej w życiu wspólnoty wierzących. Wyjaśnienie musi sięgać już samej nazwy — nie jest to „nabożeństwo wielkosobotnie”, lecz „liturgia Wigilii Paschalnej”, najbardziej wyróżniona w roku kościelnym celebracją Zmartwychwstania Pana. Należy sprawować ją zgodnie z przepisami Kościoła, a więc rozpoczynać dopiero po zapadnięciu zmroku, włączyć do liturgii jak największe grono członków wspólnoty, pieczołowicie wydobyć symbolikę znaków, uwypuklić wyjątkową rolę przyrzeczeń chrzcielnych, wyjaśnić relację procesji rezurekcyjnej do Wigilii Paschalnej. Procesja ta stanowi ostatnią część całej celebracji Zmartwychwstania Pańskiego także wtedy, gdy jest przeżywana w poranek wielkanocny. Stanowi ona niejako uzupełnienie liturgii światła, wody i Eucharystii, przeżywanej w ramach Wigilii Paschalnej.

Liturgia
Wigilii
Paschalnej

133. Kapłani mieszkający lub pracujący wspólnie powinni także wspólnie odmówić codziennie jakąś część Liturgii Godzin.

Wspólnotowe
sprawowanie
Liturgii Godzin

Organizatorzy różnych zjazdów teologicznych oraz spotkań duszpasterskich i formacyjnych powinni przewidzieć odpowiedni czas na wspólną modlitwę liturgiczną.

Zaleca się, aby w kolegiach teologicznych, a także podczas zjazdów formacyjnych katechetów rozpoczynano i kończono codzienne zajęcia odpowiednią godziną modlitewną Liturgii Godzin.

134. W każdej parafii w niedziele i święta, oprócz Mszy świętej, powinna być także sprawowana wspólna Liturgia Godzin. Należy odprawiać przynajmniej nieszpory. Najlepiej sprawować je po Mszy świętej wieczornej. Wtedy przybierają charakter szczególnej modlitwy dziękczynnej za cały dzień Pański, a przede wszystkim za dar Eucharystii.

Liturgia
Godzin
w parafii

Zachęca się, aby w trakcie misji parafialnych, rekolekcji czy dni skupienia łączyć głoszenie konferencji ze stosowną częścią Liturgii Godzin.

135. W niektórych wspólnotach utrzymuje się zwyczaj rozpoczynania wigilii rozmaitych uroczystości, a przede wszystkim Narodzenia Pańskiego i Zesłania Ducha Świętego¹⁰⁵. Taka nocna modlitwa jest wyrazem oczekiwania na przyjście Pana

Wigilie

i pobudza do Jego gorliwego przyjęcia. Wypada przynajmniej co jakiś czas odprawić wigilię przed niedzielami (np. przed pierwszą niedzielą Adwentu, Wielkiego Postu itp.), uroczystościami (np. przed odpustem parafialnym) czy świętami.

Śpiew
i muzyka
liturgiczna

136. Synod zaleca wydanie ogólnopolskiego śpiewnika, zawierającego melodie gregoriańskie i pieśni przeznaczone do wykonywania w liturgii Mszy świętej. Można w nim nadto umieścić opis obrzędów sakramentów świętych, wzory rachunku sumienia, modlitwy itp. Śpiewnik powinien być dostępny w każdej świątyni. Synod zaleca pielęgnowanie śpiewu gregoriańskiego.

Należy dowartościować w liturgii posługę kantora i psalterzysty.

Synod zachęca do odnowy — we współpracy z instytutami muzykologii wyższych uczelni katolickich i szkołami muzycznymi — chórów katedralnych i parafialnych.

Ważne miejsce w liturgii posiada muzyka wykonywana na organach. Pomimo wysokich kosztów konserwacji, należy ze szczególną troską dbać o organy piszczałkowe.

Dopuszcza się także roztropne stosowanie innych instrumentów, o ile ich użycie — jak na to wskazują celebry papieskie — jest zgodne z duchem liturgii i odpowiada wrażliwości modlących się.

Zakazuje się natomiast odtwarzania podczas czynności liturgicznych pieśni za pomocą odtwarzaczy CD, magnetofonów i gramofonów.

Śpiew podczas
Eucharystii
niedzielnej

137. Należy starannie przygotować wspólny śpiew podczas Eucharystii niedzielnej, „ponieważ jest to szczególnie stosowny wyraz radości serca, który podkreśla uroczysty charakter zgromadzenia i sprzyja dzieleniu się jedną wiarą i miłością. Należy zadbać o wysoką jakość zarówno tekstów, jak i melodii, aby pojawiające się dziś nowe i twórcze propozycje były zgodne z przepisami oraz godne kościelnej tradycji, która w sferze muzyki sakralnej może się poszczycić dorobkiem o nieocenionej wartości”¹⁰⁶.

Budownictwo
sakralne

138. Wszelkie projekty nowych budowli sakralnych oraz adaptacji wnętrza dawnych budowli sakralnych wymagają zatwierdzenia ze strony kompetentnego organu władz świeckich oraz diecezjalnych komisji do spraw sztuki sakralnej i do spraw liturgii.

Troska
o starszych
i chorych
w świątyni

139. Rady ekonomiczne i duszpasterskie parafii powinny zadbać o odpowiednią liczbę miejsc do siedzenia podczas liturgii, zwłaszcza dla osób w podeszłym wieku i chorych, o stosowne konfesjonały dla osób słabo słyszących, a także o ogrzewanie świątyni. Należy wszędzie stworzyć odpowiednie podjazdy i wejścia dla osób nie mogących poruszać się bez wózka inwalidzkiego.

Pogrzeby
i cmentarze

140. Sprawując obrzędy pogrzebowe, kapłani winni mieć „szczególny wzgląd na tych, którzy uczestniczą w pogrzebie i słuchają Ewangelii, czy to będą akatolicy, czy katolicy bardzo rzadko lub nigdy nie uczestniczący we Mszy świętej, albo nawet tacy, o których sądzi się, że utracili wiarę. Dla wszystkich bowiem kapłani są sługami Ewangelii Chrystusa”¹⁰⁷.

Zachęca się do odprawiania w wigilię pogrzebu nabożeństwa słowa Bożego przy zmarłym, także przez osoby świeckie.

Synod usilnie wzywa duszpasterzy i wiernych świeckich do stałej troski o porządek na cmentarzach i o estetyczne utrzymanie wszystkich grobów, także zapomnianych przez rodziny. Zarośnięte i zaśmiecone cmentarze, zaniedbane groby, są upokarzającym świadectwem braku kultury i szacunku dla zmarłych. Zaleca się, aby

na grobach zmarłych chrześcijan nie umieszczać napisów i symboli, które tchną beznadziejnością, rozpaczą czy też pogańską wizją życia pozagrobowego. Także treść nekrologów podawanych w prasie i na klepsydrach winna być teologicznie poprawna i natchniona prawdą, że przez śmierć życie człowieka wierzącego „zmienia się, ale się nie kończy”¹⁰⁸.

„Tym, którzy zapomnieli o Chrystusie i Jego nauce — mówił Jan Paweł II w 1997 roku w Gnieźnie — pomóżmy odkryć Go na nowo. Stanie się to wtedy, kiedy zastępy wiernych świadków Ewangelii znów zaczną przemierzać nasz kontynent; gdy dzieła architektury, literatury i sztuki będą w sposób porywający dla współczesnego człowieka ukazywać Tego, który jest «wczoraj, dziś, ten sam także na wieki»; gdy w sprawowanej przez Kościół liturgii ujrzą piękno oddawania Bogu chwały [...]”¹⁰⁹.

Tak, liturgia posiada specyficzne piękno i ducha. „Duch liturgii” nie da się jednak sprowadzić do samej tylko świadomości liturgicznej duszpasterzy i świeckich, piękna nabożeństw, bogactwa obrządków i znajomości przepisów. „Duch liturgii” oznacza na pierwszym miejscu, że ma ona niezwykle odniesienie do Tajemnicy Boga i Misterium Paschalnego. Tajemnicę Misterium można tylko przyjąć, można zawierzyć... Liturgia umożliwiła każdemu to przyjęcie, zawierzenie i uczestnictwo. Dlatego Synod gorąco zaprasza do powrotu tych wszystkich, którzy uważają się za wierzących, a odeszli od życia sakramentalnego, stracili wiarę w sens „chodzenia do kościoła”, zrazili się rutyną lub zbyt licznymi innowacjami. W liturgii eucharystycznej i we wszystkich sakramentach Chrystus wciąż kieruje do ludzkich serc zachętę: „Oto ja stoję u drzwi i kołaczę: jeśli kto posłyszysz mój głos i drzwi otworzy, wejdę do niego i będę z nim wieczerzał, a on ze mną” (Ap 3, 20).

Przypisy:

¹ Mszał Rzymski, Obrzędy Wigilii Paschalnej.

² KPK, kan. 834–1253.

³ Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich, kan. 667–895.

⁴ KKK, 1066–1690.

⁵ Jan Paweł II, list apost. *Vicesimus quintus annus*, 10.

⁶ KKK, 1085.

⁷ Por. *tamże*, 1069.

⁸ Por. *tamże*, 1067.

⁹ *Tamże*, 1104.

¹⁰ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, 9.

- ¹¹ *Tamże*, 10.
- ¹² Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, 10.
- ¹³ KKK, 1141.
- ¹⁴ *Tamże*, 1087.
- ¹⁵ *Tamże*, 1120.
- ¹⁶ Por. *tamże*, 1142.
- ¹⁷ *Tamże*, 1128.
- ¹⁸ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, 29; KKK, 1143.
- ¹⁹ KKK, 1144.
- ²⁰ *Tamże*, 1117.
- ²¹ *Tamże*, 1210.
- ²² *Tamże*, 1211.
- ²³ *Tamże*, 1212.
- ²⁴ Por. KPK, kan. 842.
- ²⁵ KKK, 1239; KPK, kan. 849.
- ²⁶ Por. KKK, 1238.
- ²⁷ *Tamże*, 1255.
- ²⁸ Por. *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów polskich*, 1–26; KKK, 1231.
- ²⁹ Por. KKK, 1285.
- ³⁰ Por. KPK, kan. 890.
- ³¹ Por. *tamże*, kan. 891.
- ³² Por. KKK, 1307.
- ³³ Por. *Tamże*, 1313; KPK, kan. 882–888; *Obrzędy bierzmowania według Pontyfikatu Rzymskiego*, 9–18.
- ³⁴ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, 47.
- ³⁵ Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu kapłanów*, 5.
- ³⁶ KKK, 1370.
- ³⁷ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, 56.
- ³⁸ KKK, 1369.
- ³⁹ *Tamże*, 2042.
- ⁴⁰ KPK, kan. 1248, § 1.
- ⁴¹ Jan Paweł II, list apost. *Dies Domini*, 49.
- ⁴² Por. KKK, 1388; *Ogólne Wprowadzenie do Mszału Rzymskiego*, 56 h.
- ⁴³ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, 55; KKK, 1390.
- ⁴⁴ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, 8.
- ⁴⁵ KKK, 1446.
- ⁴⁶ *Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, 6.
- ⁴⁷ KKK, 1448.
- ⁴⁸ Por. *tamże*, 2042.
- ⁴⁹ *Tamże*, 1456.
- ⁵⁰ *Tamże*, 1458.
- ⁵¹ *Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, 7.
- ⁵² KKK, 1459.
- ⁵³ *Tamże*, 1460.
- ⁵⁴ Por. *tamże*, 1466.
- ⁵⁵ Por. *tamże*, 1465.
- ⁵⁶ *Tamże*, 1467; por. KPK, kan. 983.

- ⁵⁷ KKK, 1482; por. *Obrzędy pokuty dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, 22–30.
- ⁵⁸ KKK, 1510.
- ⁵⁹ *Tamże*, 1520–1521.
- ⁶⁰ *Sakramenty chorych. Obrzędy i duszpasterstwo*, 9–14; *tamże*, 1515.
- ⁶¹ Por. KKK, 1524–1525.
- ⁶² *Tamże*, 1536. Sakrament święceń jest omówiony szerzej w dokumencie synodalnym „Powołani do służby Bożej w Kościele”.
- ⁶³ KKK, 1554.
- ⁶⁴ Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, 29.
- ⁶⁵ KKK, 1570; por. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, 29 i 41; *Konstytucja o liturgii świętej*, 35; *Dekret o działalności misyjnej Kościoła*, 16.
- ⁶⁶ KKK, 1601.
- ⁶⁷ Święty Synod omawia ten sakrament szczegółowo w dokumencie „Powołanie do życia w małżeństwie i rodzinie”.
- ⁶⁸ Por. KKK, 1621–1622; Jan Paweł II, adhort. apost. *Familiaris consortio*, 67.
- ⁶⁹ Por. KKK, 1623.
- ⁷⁰ Por. *tamże*, 1667–1668.
- ⁷¹ *Tamże*, 1671.
- ⁷² *Tamże*, 1683.
- ⁷³ *Tamże*, 1684.
- ⁷⁴ Mszał Rzymski dla Diecezji Polskich, 1 *Przełoga o zmarłych*.
- ⁷⁵ Por. *Ogólne Wprowadzenie do Liturgii godzin*, 15.
- ⁷⁶ *Tamże*, 20; KKK, 1174.
- ⁷⁷ KKK, 1175.
- ⁷⁸ Jan Paweł II, list apost. *Dies Domini*, 18.
- ⁷⁹ Por. tytuły paragrafów w: Jan Paweł II, list apost. *Dies Domini*.
- ⁸⁰ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, 102.
- ⁸¹ KKK, 1169.
- ⁸² Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, 102.
- ⁸³ Por. *tamże*, 103.
- ⁸⁴ KKK, 1180.
- ⁸⁵ Jan Paweł II, V Pielgrzymka do Ojczyzny, Zakopane–Krzeptówki, Homilia w kościele Niepokalanego Serca Maryi, 7 VI 1997 r.
- ⁸⁶ *Tamże*.
- ⁸⁷ *Tamże*.
- ⁸⁸ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, 124; por. także KKK, 1204.
- ⁸⁹ KKK, 1157.
- ⁹⁰ *Tamże*, 2042–2043.
- ⁹¹ Por. *tamże*, 2042.
- ⁹² Jan Paweł II, list apost. *Dies Domini*, 81.
- ⁹³ *Tamże*, 50.
- ⁹⁴ Jan Paweł II, *List do wszystkich biskupów Kościoła o tajemnicy i kulcie Eucharystii*, 11.
- ⁹⁵ Jan Paweł II, Przemówienie do 11 grupy biskupów USA z okazji wizyty *ad limina Apostolorum*, 9 X 1998, 3.
- ⁹⁶ Jan Paweł II, list apost. *Dies Domini*, 51.
- ⁹⁷ Jan Paweł II, Przemówienie do 11 grupy biskupów USA z okazji wizyty *ad limina Apostolorum*, 9 X 1998, 3.

- ⁹⁸ KKK, 2043.
- ⁹⁹ *Tamże*, 1231.
- ¹⁰⁰ Paweł VI, *Insegnamenti di Paulo VI*, VI 1968, s. 911. Cyt. za: Jan Paweł II, V Pielgrzymka do Ojczyzny, Pozdrowienie z wałów jasnogórskich, 4 VI 1997 r.
- ¹⁰¹ Por. *Obrządy bierzmowania według Pontyfikalu Rzymskiego*, 5.
- ¹⁰² KKK, 1438.
- ¹⁰³ Por. *KPK*, kan. 1250–1251.
- ¹⁰⁴ Por. *tamże*, kan. 1010–1011.
- ¹⁰⁵ Por. *Ogólne wprowadzenie do Liturgii godzin*, 71.
- ¹⁰⁶ Jan Paweł II, list apost. *Dies Domini*, 50.
- ¹⁰⁷ *Obrządy pogrzebu*, 18.
- ¹⁰⁸ Mszał Rzymski dla Diecezji Polskich, 1 *Prefacja o zmarłych*.
- ¹⁰⁹ Jan Paweł II, V Pielgrzymka do Ojczyzny, Homilia z okazji 1000. rocznicy śmierci św. Wojciecha, Gniezno 3 VI 1997 r.